

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra žurnalistiky

Kniha jako médium

(The book as a medium)

Bakalářská diplomová práce

Zuzana Adamská

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Peter Valček, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a informačních zdrojů. Práce obsahuje cca 78 461 znaků.

V Olomouci dne

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu Doc. PhDr. Peteru Valčekovi, Ph.D. za cenné rady, ochotu a čas, který mi jako vedoucí této práce věnoval.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá vznikem a vývojem knih. Dále tím, jakou roli hrají v dnešním světě, jejich digitalizací a novými způsoby čtení. Pojednává o vztahu knih s novými médii.

Klíčová slova

písmo, knihy, knihtisk, Johannes Gutenberg, média, film, digitalizace, Národní digitální knihovna, audioknihy, elektronické knihy

Abstract

Bachelor's thesis deals with the formativ and development of the book. Also, by its role in today's world, digitization and new ways of reading. It discusses the relationship of books with new media.

Key words

writing, books, book printing, Johannes Gutenberg, media, movie, digitization, The National Digital Library, audio books, e-books

Obsah

Úvod	7
1. Vznik a vývoj písma	9
2. Historie knihy	13
2.1 Počáteční vývoj knih do období knihtisku	13
2.2 Co pro knihy znamenal vynález knihtisku	16
2.2.1 Předchůdci knihtisku	16
2.2.2 Gutenbergův vynález	18
2.2.3 Osud knih po vynalezení knihtisku	19
3. Co znamená pojem médium a je jím kniha?	21
3.1 Knihovny jako jedno z prvních masových médií	21
4. Jak knihy využívají rozdílné druhy masových médií a naopak	23
4.1 Knihy v novinách, noviny o knihách	23
4.2 Knihy ve filmu	26
4.3 Knihy v rozhlasu a televizi	29
4.4 Knihy na internetu	31
5. Digitalizace knih jako proces jejich zachování	33
5.1 Nejznámější projekty digitalizace knih	34
6. Nové možnosti čtení	38
6.1 Audioknihy	38
6.1.1 Historie audioknih	38
6.1.2 Výrobní proces audioknih	39
6.1.3 Audioknihy a jejich zastoupení v České republice	40
6.2 E-booky (e-knihy)	42
Závěr	45
Seznam použité literatury	46
Internetové zdroje	47

Úvod

Dnešní svět médií je nesmírně rozsáhlý. Oproti dobám minulým je jeho modernizace mnohem rychlejší a s vývojem novodobých technologií se na scéně objevují i nová média. První knihy se objevily již v antice a s jistotou tedy můžeme říci, že jsou mezi námi mnohem déle než televize či internet. Právě tato média dnes hýbou světem a odsunují knihy na vedlejší kolej.

Pod pojmem kniha se nám málokdy vybaví něco stejného. Každý z nás si většinou představí tu svou. Ať už jde o oblíbenou knížku z dětství nebo nějakou novější, která nám právě leží na nočním stolku vedle postele.

V této práci je třeba začít od úplného počátku. Nebyla by kniha bez písma a nebyla by masově rozšířená bez pomoci knihtisku. Tento různorodě velký a tvarovaný předmět se formoval mnoho let, až nakonec dospěl do finální podoby, v jaké ho známe dnes. Na knihách je krásná jejich rozmanitost jsou studnicemi vědomostí i přítelem, s nímž strávíme čas, když si potřebujeme odpočinout. Co všechno je ale zapotřebí, abychom mohli knihu nazvat médiem? To bude třeba ukázat v této práci.

Je nezbytné, aby byla kniha představena, proto zde přiblížím období jejího vzniku, co předcházelo onomu vzniku a jak se později vyvíjela existence knih.

Hlavním pilířem práce bude skrz definování médií dokázat, že je kniha jedním z nich. Proto v druhé části práce položím otázku, „zda je kniha médiem“. Na ni se pokusím odpovědět pomocí literatury věnující se tématu.

Věnuji zde prostor kapitolám, zaměřeným na digitalizaci knih a jejich modernizaci v podobě audioknih a elektronických čteček. Metoda digitalizace knih by měla pomoci zachránit knihy ve špatném stavu a zároveň pomoci jejich zpřístupnění širokému okruhu uživatelů. Tento moderní přístup má své zastánce i odpůrce, proto zde bude přiblížen postup, jak digitalizace probíhá a zda kromě pozitiv přináší i nějaká negativa. Kromě digitalizace knih v dnešní době vznikají audioknihy, jejichž původním záměrem bylo pomoci slabozrakým či nevidomým. V dnešním uspěchaném světě jsou však velmi oblíbené, protože jejich poslech zabere méně času než četba knihy samotné. Nelze zapomenout na elektronické čtečky, jejichž obliba v posledních letech stoupá a možná i díky nim se znovu zvedá zájem o četbu knih.

Cílem práce není pouze popsat historický vývoj knih, ačkoliv i to je důležité, ale dokázat, že knihy lze mezi média řadit. Také je třeba dokázat, že nová média knihy zcela

nepohltila, ale naopak z nich čerpají a využívají je ve svůj prospěch. K těmto účelům využívám kompilační a komparační metodu.

1. Vznik a vývoj písma

Než se budeme zabírat knihami samotnými, je nezbytné věnovat malý prostor vzniku a vývoji písma, bez kterého by knihy nemohly existovat. Písmo je na rozdíl od řeči čistě lidským způsobem dorozumívání, protože řeč mohou využít i zvířata, která jsou schopna spolu mluvit za využitím zvukových signálů, ale bylo to právě písmo, díky němuž se lidé „*definitivně odlišili od ostatních tvorů*“, jak se shodují autoři Pravoslav Kneidl¹ a Čestmír Loukotka.²

Písmo je v lidském životě nesmírně důležité a setkáváme se s ním na každém kroku, ať už jde o knihy, noviny, vývěsní štíty nebo úřední či osobní dopisy. Jeho vývoj, až do podoby, jakou známe dnes, trval více než pět tisíc let. Zhruba před 3200 lety nastal v tomto vývoji zvrat, když Féniciáné vytvořili hláskové písmo skládající se z 22 znaků, ke kterému pak Řekové přidali samohlásky a tak mohla vzniknout úplná abeceda.³

Za písmo považujeme systém grafických znaků, „*na nichž se lidské společnosti dohodly, aby jim sloužily k trvalému zaznamenávání myšlenek, vyjádřených jazykem*.“⁴ Díky tomu může člověk opakovaně vnímat slova, zároveň je pomocí něj reprodukovat a šířit na velké vzdálenosti. Takto mohli lidé zaznamenávat své znalosti a zkušenosti, jež později sloužily budoucím generacím. Písmo tedy „*zrušilo místní a časová omezení, jež stála v cestě dokonalému a rychlému zprostředkování poznání*.“⁵

Vývoj písma trval 5000 let.⁶ Není však možné, abych ho v této práci obsáhla celý, proto jsem vybrala určité druhy, které jsou dle mého v tomto vývoji považovány za stěžejní.

Za předchůdce písma můžeme považovat různá znamení a značky, které jsou předem smlouvené a jasné, využívané lovci. Nelze s přesností říct, kdy člověka dostihla potřeba sdělování myšlenek někomu jinému, ale tyto značky mohou být jasným důkazem. Můžeme sem řadit ukazatele cesty tvořené z větví, jež byly později nahrazeny nepotřebnými šípy, které hrotem ukazovaly směr.⁷ Od šipek se dostáváme k obrázkovému sdělení (přimalovanému k šipkám), které mělo pomoci sdělit lovcům více informací, „*jde*

¹ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 11

² Loukotka, Vývoj písma, s. 8

³ Kéki, 5000 let písma, s. 9

⁴ tamtéž, s. 11

⁵ tamtéž, s. 11

⁶ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 11

⁷ Loukotka, Vývoj písma, s. 12

již o sdělení složitější, ale stále zůstává spíše v oblasti umění, nestává se písmem.“⁸ Zde jde však již o jeho náznak.

Dále sem lze řadit uzly na šňůrkách nebo zářezy na hůlkách vyjadřující číselné vztahy. „S uzlovým písmem (kipu) se nejčastěji setkáváme ve Střední a Jižní Americe. (...) Hůlky se zářezy platily ještě ve starém Římě jako stvrzenka o zaplacených daních.“⁹ U těchto případů však ještě nelze hovořit o písmu jako takovém, ale je zde namístě tvrdit, že jde již o jeho předzvěst. „Někteří badatelé jim říkají mnemonické písmo.“¹⁰

Za začátek vzniku písma lze považovat jeskynní malby v prehistorické době. Avšak i zde se to neobejde bez komplikací, neboť v tomto případě není jisté, zda jde o pouhý projev uměleckého díla, nebo už o samotné sdělení. Zástupce těchto maleb nalezneme například v jihoevropských jeskyních Altamira a Pasiega, podobají se jim i křovácké kresby na jihoafrických skalách. Tomuto druhu písma se říká piktografy.¹¹

První pravé písmo, které lze číst i po tisíciletí vzniklo v Egyptě a nazývá se hieroglyfy. Loukotka poznamenává, že historici vedou spory o tom, které kultura je starší, zda jde o egyptskou či mezopotamskou. Na to ale odpovídá tím, že nápisy z hieroglyfů lze najít již od r. 4000 př. Kr. nepřetržitě asi do první poloviny 3. stol. po Kr., proto lze tvrdit, že hieroglyfy „jsou nejstarším známým písmem vůbec.“¹²

Hieroglyfy prošly od svého vzniku velkým vývojem. Nejprve šlo o obrázkové písmo, z něhož vzniklo hláskové tak, „že každého z 24 různých obrázkových znaků bylo použito k označení jediné souhlásky.“¹³ Egyptané nejprve hieroglyfy tesali a ryli do kamene, k obecnému užití písma došlo, až když vynalezli papyrus asi 2200 – 1500. př. n. l. „Je to neobyčejně významný objev pro pozdější vývoj písma a knihy.“¹⁴

Dalším druhem bylo klínové písmo Sumerů. Původně ho používali převážně kněží k rituálním účelům. Velmi se podobalo písmu Egyptanů, ale na rozdíl od nich, Sumerové ryli na hliněné tabulky. Fungovalo to tak, že „písař nasadil šikmo rydlo a přitlačil, čímž vznikly hlubší a silnější počáteční linie.“¹⁵ Odtud tedy název klínové.

I tento druh písma prošel několika změnami, dnes rozeznáváme 7 stupňů vývoje. Za zmínku stojí druhá fáze, jež trvala asi do r. 2700 př. Kr. a došlo v ní k přechodu od obrázkového ke klínovému písmu a třetí, ta byla do r. 2350 př. Kr. V ní se změnil směr

⁸ Loukotka, Vývoj písma, s. 12

⁹ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 12

¹⁰ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 12 – 13

¹¹ Loukotka, Vývoj písma, s. 14

¹² tamtéž, s. 18

¹³ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 13

¹⁴ tamtéž, s. 13

¹⁵ Loukotka, Vývoj písma, s. 22

psaní na odleva doprava, protože Sumerové nejdříve psali shora dolů a sloupce se četli odprava doleva.¹⁶

Na začátku kapitoly jsem zmínila fénickou abecedu. Féníčané byli národem mořeplavců a při svých plavbách objevovali a přejímali různé kulturní prvky. Nechali se inspirovat egyptskými hieroglyfy a vytvořili svoji vlastní abecedu skládající se z 22 písmen souhlásek, samohlásky vynechávají. Není přesně známo, kdy k jejímu vzniku došlo. „*Nejstarší známý nápis, (...) je vyryt na 8 zlomcích dvou bronzových misek asi z první poloviny 10. stol. př. Kr. (...) Asi o sto let mladší je náhrobní nápis krále Ešmunzara sidonského (...).*”¹⁷ Fénické písmo dalo určitý základ pro vznik latinky. Od Féníčanů se nechali inspirovat Řekové a od nich, jak později uvedu i Římané.

Řecké písmo bylo zpočátku, asi v první polovině 7. století, pod silným fénickým vlivem. Zprvu psali Řekové zprava doleva, později se od této formy odklonili a zvolili pro nás již tradiční způsob psaní, jaký známe dnes, tedy zleva doprava.¹⁸ „*Od roku 403 př. n. l. užívali Athéňané nové a doplněné abecedy o 24 písmenech (...) které postupně vytlačila ostatní varianty a stala se národním písmem Řeků.*”¹⁹ Toto písmo bylo pramenem vzniku dalších písem a kultur. Inspirovali se i bratři Konstantin a Metoděj, kteří na jeho základě vytvořili staroslověnské písmo hlaholské užívané ve Velkomoravské říši.²⁰

Římany naučil psát národ Etrusků, kteří převzali řecké písmo v jeho západní formě, tu si upravili a od nich ji potom převzali Římané ve 3. století př. n. l. Etruský jazyk zanikl za dalších 200 let. Psali zprava doleva a v té době měla jejich abeceda pouze 19 písmen, od ní je však již kousek k latince, přesto tento vývoj nebyl přímý.²¹ „*Nejstarší známý text psaný latinkou je nápis na zlaté sponě, nalezené v Praeneste; datuje se asi do roku 600 př. n. l. (...) mladší jsou nápisy na poškozených sloupech vykopaných na římském fóru. V této době měla archaická latinská abeceda 21 písmen.*”²² Římané psali na dřevěné destičky, papyrus i pergamen a jejich knihy měly podobu svitku stejně jako v Egyptě. Latinské písmo nezaniklo ani s pádem římské říše. Latinská řeč i písmo přečkaly mnoho katastrof a o jejich zachování se zasloužila katolická církev.²³

¹⁶ Loukotka, Vývoj písma, s. 23

¹⁷ tamtéž, s. 50

¹⁸ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 20-21

¹⁹ tamtéž, s. 21

²⁰ tamtéž, s. 22

²¹ tamtéž, s. 26-27

²² tamtéž, s. 27

²³ tamtéž, s. 27

DeFleur a Ballová-Rokeachová charakterizují vznik a vývoj písma jako epochu psaní²⁴ a McLuhan ji pojmenovává jako období abecední. McLuhanovo pojetí se od DeFleurova a Ballové-Rokeachové trochu liší, on rozděluje tato období podle převládajícího média na období předabecední (mluvená řeč), druhé je již zmíněné období abecední (psaná řeč), třetí je Gutenbergova galaxie a čtvrté Marconiho galaxie.²⁵

DeFleurova a Ballové-Rokeachové epocha psaní je v teorii proměn lidské komunikace třetí v pořadí. Dále mluví ještě o epoše znamení a signálů, epoše mluvení a jazyka, které jí předcházely a epochách tisku a masové komunikace, jež následovaly. Tyto epochy nastávaly postupně s vývojem lidské populace, je tedy třeba mít na paměti, a na to DeFleur a Ballová-Rokeachová zvláště upozorňují, „že *teorie proměn je teorií přibírání, a ne výčtem po sobě následujících a jasně odlišitelných článků vývoje.*“²⁶ Neboli komunikační prostředky, které využívali naši předkové, známe a využíváme i dnes, jen jsme k nim přidali další, které nám pomáhají ve snazší a rychlejší komunikaci.

Při porovnání McLuhanova pojetí s DeFleurovým a Ballové-Rokeachové to vypadá tak, že to jejich je zaměřeno více na člověka, soustředí se na lidskou komunikaci, jak se lidé popasovali s kulturními a komunikačními změnami a jak si je dokázali osvojit a využít. McLuhan dělí období dle převládajícího média, které považuje za hybatele všeho, je zakladatelem technologického determinismu, dle nějž je člověk „nucen“, naučit se ovládnout nově nalezená média, jinak by byl ve světě ztracen.²⁷ Dle této teorie se tedy člověk musí přizpůsobit a naučit se psát, jinak nebude schopen fungovat v běžném životě.

A jak lze vidět budoucnost písma nyní? V dnešní době se nejde obejít bez znalosti čtení a psaní, zvláště proto, že nám jejich znalost pomáhá sdělovat i rozumět myšlenkám a poznatkům. K jejich výměně dnes však také používáme „*novodobé sdělovací prostředky, jako jsou rozhlas, film, televize, magnetofonový záznam ap. Mnozí sledují tento vývoj s pesimismem a jsou toho názoru, že všechny moderní sdělovací prostředky neblaze ovlivňují četbu.*“²⁸ Pokud však uvážíme, že počet vydávaných a prodaných knih, po celém světě nepřetržitě roste, není se zatím čeho obávat.

²⁴ DeFleur, Ballová-Rokeachová, *Teorie masové komunikace*, s. 31

²⁵ Reifová, *Slovník mediální komunikace*, s. 185

²⁶ DeFleur, Ballová-Rokeachová, *Teorie masové komunikace*, s. 23

²⁷ Reifová, *Slovník mediální komunikace*, s. 43

²⁸ Kéki, *5000 let písma*, s. 142

2. Historie knihy

2.1 Počáteční vývoj knih do období knihtisku

Knihy jsou předmětem, který lidstvo doprovází několik desítek let. Za svůj život prošly mnohými změnami a trvalo jim dlouho dobu, než se zformovaly do podoby, jakou známe dnes. Člověku byly vždy dobrým přítelem, pomáhaly mu poznávat svět, nabývat nové vědomosti i se pouze odreagovat a odpočinout si. Proto bych v následujících kapitolách ráda představila důležité okamžiky z jejich historie, které dále poslouží mému záměru: poukázat na knihy jako médium, které se mění v čase a dokáže držet krok s dnešními moderními novými médii, jakými jsou televize, rádiové vysílání a internet.

Existuje několik druhů knih, které se liší dle výroby, nebo například řeči v jaké byly napsány. Můžeme rozlišit knihy psané nebo tištěné, ale i tištěné knihy byly nejprve ručně napsané. Knize, kterou autor napsal ručně, se říká chirografum a jednu takovou můžeme najít v Národní a univerzitní knihovně v Praze od Václava Březana: „Padesátní letopis“ z let 1611-12.²⁹

Stejně jako písmo i knihy prošly určitým vývojem. Vždycky totiž neměly tvar obdélníků a nebyly vyplněny tenkými listy papíru. Indové například „*skládaly knihu z palmových listů, spojených stuhou, provléknutou děrami dřevěných desek (pothi)*“. ³⁰ Číňané, Egypťané, Řekové i Římané měli knihy ve tvaru svitku, to byl také její nejčastější tvar ve starověku. Svitky byly dlouhé 6 až 7 metrů, proto se musely svinout. Poté k nim byl připevněn proužek papyrusu nebo pergamenu, kde bylo uvedeno jméno spisovatele a věcný název spisu.³¹ „*Nejstarší skutečná, zachovalá svitková kniha, (...) jest Prisseův papyrus. (...) Je to nejstarší zachovaná kniha světa vůbec.*“ ³² V Čechách a na Slovensku nikdy nebyly knihy ve formě svitku, s knihami se zde lidé seznámili až vlivem křesťanství, kdy již měly tvar kodexu.³³

Jak už jsem několikrát zmínila, kniha je předmět opravdu starý a má dlouhou historii, proto je zřejmé, že se jejich výroba často měnila, byly využívány různé psací pomůcky a hlavně se několikrát změnilo přenosové médium, než se jím stal dnes tolik rozšířený papír.

²⁹ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 14

³⁰ tamtéž, s. 15

³¹ tamtéž, s. 15-16

³² tamtéž, s. 16

³³ tamtéž, s. 16

Nejdříve se psalo na palmové listy ve střední Asii, pak na březovou a lipovou kůru zvláště v Kašmíru, v Egyptě psali na plátno, do kterého se zabalovaly mumie, dále pak využívali stejně jako Asyřané a Babyloňané hliněné destičky, v Číně psali na bambusová prkénka a ryli do kovových desek spojených v knihu kovovými spinadly.³⁴

*„Jsou tři látky, kterých se nejvíce užívalo a užívá při výrobě knihy: Papyrus, pergamen a papír. Všechny je objevil Orient. Západní země Evropy vynalezené látky přejaly, pozměnily a zdokonalily.“*³⁵

Od počátku 3. tisíciletí před Kristem Egyptané využívají třtinu, které říkají papyrus, na nějž pak od konce 5. století píší knihy i Řekové a Římané. Výroba papyrusu zanikla v polovině 10. století po Kristu. Psalo se na něj, když měly knihy tvar svitku, výjimečně ho bylo užito při výrobě kodexové knihy. V českých zemích se na něj přirozeně nepsal³⁶, protože jak jsem výše zmínila, knihy zde nikdy neměly tvar svitku.

V přední Asii se k výrobě knih používal pergamen vyráběný ze zvířecích kůží. Od nich se šířil dál do Evropy. Oproti papyrusu ho šlo popsat z obou stran a asi ve 4. století ho nahradil.³⁷

Další psací látkou je papír. Vynalezl ho v Číně kolem roku 100 po Kristu ředitel císařské dílny na zbraně Ts'ai-Lung.³⁸ *„Za čínského vpádu do Turkestanu r. 750 po Kr. naučili čínští zajatci v Samarkandu výrobě papíru Araby, kteří pak s ní seznámili přímo nebo nepřímo celý svět.“*³⁹ V Evropě vznikají papírny od poloviny 12. století. V Americe byla první papírna založena roku 1690 v Rosboroughu u Filadelfie. V Čechách to bylo roku 1499 na Zbraslavi u Prahy, avšak samostatný obchod s papírem existoval v Praze od roku 1381. Na Moravě byla první papírna od roku 1505 v Olomouci.⁴⁰ Nejstarší papírová kniha u nás je městská kniha pražská z roku 1310 a obsahuje 316 listů.⁴¹

Od druhé poloviny 14. století byly psány na papíru častěji knihy literárního obsahu a po vynalezení knihtisku se ho začalo hojně využívat, protože byl lacinější a vhodnější než pergamen. Pergamenové knihy se zachovaly, ale šlo o takové, které sloužily jako pocta například pro nějakého panovníka. V Olomouci můžeme najít *Missale Olomucense* z roku

³⁴ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 20

³⁵ tamtéž, s. 29

³⁶ tamtéž, s. 20-21

³⁷ tamtéž, s. 21-22

³⁸ tamtéž, s. 23

³⁹ tamtéž, s. 24

⁴⁰ tamtéž, s. 24

⁴¹ tamtéž, s. 26

1488 vytlačenou na pergamentu a v městské knihovně ve Vratislavi mají uloženou *Kralickou bibli* také na pergamentu.⁴²

Od konce 18. století se papír začíná vyrábět strojově, o což se zasloužil francouzský mechanik Louis Robert. První stroj na výrobu papíru v Čechách vzniká r. 1829 v Bubenči u Prahy.⁴³

Ve starověku byly knihy vzácností, šlo o přepychové zboží, které si mohli pořídit jen členové vyšších společenských vrstev.⁴⁴

Před vynalezením knihtisku, zvláště v období raného středověku, se knihy opisovaly v klášterech, kde se tomu věnovali muži a ženy duchovního stavu.⁴⁵ V Čechách lze zmínit Oldřicha Kříže z Telče (člena třeboňského konventu augustiniánů-kanovníků), který opisoval texty zejména české literatury doby předhusitské, jež nejsou nikde jinde doloženy.⁴⁶ Duchovním opisovatelům za jejich práci nebyla vyplácena žádná mzda. Výjimku tvoří placení profesionální písaři, kteří byli najímáni na výpomoc do klášterů v dobách, kdy bylo třeba opsat větší množství knih.⁴⁷ S písaři v té době spolupracovali knihvazači a malíři-iluminátoři, kteří měli na starost výzdobu knih, ty dostaly podobu kodexů. Psalo se na pergamen pomocí seříznutého brku nebo rákosového pera inkoustem z duběnek nebo zelené skalice. V západní Evropě se v té době psalo latinkou, ta měla různé tvary, záleželo na místě, v němž daný kodex vznikl. Kodexy se dají považovat za přímého předchůdce dnešních knih, alespoň co se vzhledu týče. Vypadaly jako „*svazek pergamenových listů vnitřně členěných na vrstvy svázané do kožené nebo jiné vazby. Vrstva se skládala z několika do sebe vložených dvojstran (...)*“.⁴⁸ První zprávy o kodexech jsou z 1. století po Kristu a dokonce jsou známy kodexy psané na papyrusu z 2. století, ale až ve 4. a 5. století, získávají na oblibě. Svitky se stávají méně praktickými, a tak je kodexové knihy pomalu vytlačují z užívání svým lepším tvarem (ten se nejprve uplatňoval u biblí a knih s právnickým obsahem), příručností a menší cenou. Nejstarší knihy českého původu ve tvaru kodexovém jsou Staroslověnský překlad menších knih latinských (Kyjevské listy) asi z konce 9. století nebo první poloviny 10. století a Staroslověnská legenda o sv. Václavu asi z poloviny 10. století.⁴⁹

⁴² Tobolka, *Knihy – Jejich vznik, vývoj a rozbor*, s. 26

⁴³ *tamtéž*, s. 27

⁴⁴ *tamtéž*, s. 15

⁴⁵ *tamtéž*, s. 32

⁴⁶ Bohatcová a kol., *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 37

⁴⁷ Tobolka, *Knihy – Jejich vznik, vývoj a rozbor*, s. 32-33

⁴⁸ Kneidl, *Z historie Evropské knihy*, s. 29

⁴⁹ Tobolka, *Knihy – Jejich vznik, vývoj a rozbor*, s. 17

Ve středověku měly knihy podobný osud jako ve starověku, byly vzácným zbožím, které si pořizovali zvláště vladařské a šlechtické dvory, kláštery a kostely.⁵⁰ V této době se na výrobě knih nešetřilo. Jejich vazby byly mnohdy vyráběny na zakázku, a proto si je majitelé nechávali osázet drahými kameny a ozdobit zlatem.⁵¹ Už jen kvůli jejich složité výrobě je docela zřejmé, že nebyly předmětem pravidelného obchodu (výjimečně tomu tak bylo v Itálii). I v této době sloužily převážně církvi a až s rozvojem knihoven a zvláště školského vzdělání, po nich začíná růst vyšší poptávka a proto se jejich opisování dostává i za zdi církevních institucí. Univerzity si začínají zřizovat písařny a zajišťují vlastní opisy děl například „v rámci pražské univerzity se rozvinulo rozmnožování textů zejména psaním podle diktátu.“⁵²

Ve středověku knihy mnohdy nemávaly název ani uvedeného autora. Od 14. století se začaly stránky v knihách číslovat, dle tvaru číslic dnes můžeme rozeznat, z kterého roku daná kniha pocházela.⁵³

Od 14. a 15. století se z knih začíná stávat předmět pravidelného obchodu a obzvláště v době husitství, kdy docházelo k likvidaci církevních knihoven, ceny některých z nich poklesly.⁵⁴

Poslání středověkých knih není zcela jednoznačné. (...) *rukopisy často plnily i několik funkcí současně, a nejsme dnes schopni postihnout, která z nich byla převažující, případně nám některé mohou zcela unikat.*⁵⁵ Také záleželo na účelu, za kterým byly vytvářeny. Pokud bychom je členily dle jejich prvotní funkce, byly by to rukopisy liturgické, rukopisy ke studijním účelům a rukopisy zábavné a poučné četby.⁵⁶

2.2 Co pro knihy znamenal vynález knihtisku

2.2.1 Předchůdci knihtisku

„Sledujeme-li vznik a dějiny knihtisku, vstupujeme do stop společenského pokroku, který se nutně promítl v každé lidské činnosti.“⁵⁷

⁵⁰ Tobolka, *Knihy – Její vznik, vývoj a rozbor*, s. 15

⁵¹ Kneidl, *Z historie Evropské knihy*, s. 29

⁵² Bohatcová a kol., *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 35

⁵³ Tobolka, *Knihy – Její vznik, vývoj a rozbor*, s. 19-41

⁵⁴ Bohatcová a kol., *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 36-37

⁵⁵ tamtéž, s. 43

⁵⁶ tamtéž, s. 43

⁵⁷ tamtéž, s. 117

Knihtisk měl různé předstupně. Číňané již ve 4. století našeho letopočtu vynalezli techniku razidel (v dřevěných plochách byla rytím vyhloubena místa, která neměla tisknout).⁵⁸ Nejstarší čínský dřevotisk pochází z roku 932 po Kristu a jde o devět kanonických spisů. Od nich se inspirovali Japonci a začali v 8. století vyrábět vlastní dřevotisky, roku 770 vytiskli buddhistickou báseň. Kromě dřevotisku znali v Číně od roku 816 i deskový tisk kovem. Od Etrusků se kromě písma naučili Římané vyřezávat písmena do slonoviny nebo dřeva, ty se však nikam neotiskovaly, ale sloužily pouze jako vyučovací pomůcka pro děti, kdy se z nich skládala slova. V Evropě znali na počátku 12. století v Německu a ve 13. století v Anglii pohyblivá písmena (nikoli celá slova), jež byla řezaná z tvrdého kovu nebo dřeva a využívalo se jich převážně k tlačením nápisu na vazby.⁵⁹

Evropský dřevotisk nebyl nijak inspirován tiskem čínským či japonským. Nejstarší evropský dřevotisk nebyl tištěn na papír, ale na látku, je tedy zřejmé, že v tomto případě ještě nejednalo o knihy. Se zavedením papíru vznikají v Evropě deskotisky, kterým se říká xylografika. „*Tímto způsobem se tiskly obrazy svatých, rozmnožovaly hrací karty, nástěnné kalendáře, tisky o jednom listu a p.*“⁶⁰ Při deskotisku se do dřeva vyřezával obraz případně i s textem, potom se tisklo na papír a to z jedné strany, protože druhá se pak již k tisku použít nedala. Na pergamen se v té době tisklo jen výjimečně. Časem se k sobě začaly spojovat jednotlivé strany, a tak vznikaly blokové knihy (knihy z dřevěných či kovových desek). Jejich obsah nepřesáhl 40 stran a nejstarší vznikly ve dvacátých až třicátých letech 15. století. V případě blokových knih jde o velkou vzácnost, nezachovalo se jich mnoho asi něco kolem 100 kusů.⁶¹ V první polovině 15. století je vyráběl hlavně Laurens Janszoon de Coster z Haarlemu.⁶² Nacházely se převážně v Nizozemí, Německu, některé i v Itálii, Francii a Anglii. Sloužily zvláště potřebám duchovenstva, k nejrozšířenějším blokovým knihám patřily například Apokalypse (původně rukopisná kniha s obrázky), Donatus (školní učebnice latiny v latinské řeči) a Biblia pauperum (nejprve rukopisná kniha), u nás ji v rukopisu najdeme v metropolitní knihovně v Praze⁶³ a jako blokovou knihu ve Státní vědecké (univerzitní) knihovně v Brně⁶⁴. Blokové knihy

⁵⁸ Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, s. 117

⁵⁹ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 56

⁶⁰ tamtéž, s. 57

⁶¹ tamtéž, s. 57

⁶² Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, s. 118

⁶³ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 58

⁶⁴ Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, s. 118

byly vyráběny i po vynalezení knihtisku, jejich výroba skončila v prvním desetiletí 16. století.⁶⁵

Dalšími z předchůdců knihtisku jsou kovové kolky používané k výzdobě knižních vazeb a v první polovině 15. století se poprvé použily kolky s písmeny.⁶⁶

2.2.2 Gutenbergův vynález

Za otce evropského knihtisku je považována Johannes Gensfleisch (Gutenberg), který pocházel z Mohuče. Někteří lidé se snažili tuto skutečnost zpochybnit, tvrdili, že vynálezcem byl štrasburský tiskař Johann Mentelin, kterému měl Gutenberg jeho vynález ukrást. Holanďané se snažili dlouho dobu dokázat, že hlavním strůjcem toho všeho byl výše zmíněný Laurens Janszoon de Coster. Všechna tato tvrzení se však podařilo vyvrátit. Doklady udávají, že byl Gutenberg roku 1458 považován za vynálezce knihtisku u francouzského královského dvora a takto je i nazván v Kolínské kronice z roku 1499.⁶⁷

Je velice nepravděpodobné, že by se Gutenberg pro svůj vynález inspiroval v Číně či Japonsku. „*Genialita Gutenbergova vynálezu spočívá však ve spojení předchozích různorodých postupů v jeden koordinovaný výrobní proces (...) hlavními složkami byly: pohyblivé liteřiny (slitiny olova, cínu a antimonu) vhodné tiskové barvy a (...) konstrukce tiskařského lisu.*“⁶⁸ Ten byl také podobný lisu vinařskému, proto je možné, že se jím dal Gutenberg při výrobě svého stroje inspirovat.⁶⁹

Není zcela jisté, kdy přesně Gutenberg stroj postavil. Původně to mělo být asi okolo roku 1440, za jeho nejstarší tisky se ale považují až odpustkový list o 31 řádcích a kalendář na rok 1455, jež byly vytištěny v roce 1454, což by nakonec mohl být rok, kdy k vynalezení knihtisku došlo. Prvotní názory na knihtisk jakožto nový způsob rozmnožování knih, byly spíše ostražitě. Lidé moc nevěřili takto zhotoveným knihám (...) *jedněm bylo proti mysli zařazovat vedle ručně psaných kodexů svazky zhotovené uměle, jiní vyslovovali obavy, že při shodě tolika exemplářů se bude chyba jednou učiněná mnohokrát opakovat.*“⁷⁰

Gutenberg zpočátku tiskl kromě kalendářů také malé kvartové knížky, jejichž obsah nepřesahoval 28 stran, bylo to z toho důvodu, že už v té době byly náklady na tisk vysoké a

⁶⁵ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 59

⁶⁶ Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, s. 118

⁶⁷ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 60-61

⁶⁸ Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, s. 120

⁶⁹ tamtéž, s. 118

⁷⁰ tamtéž, s. 120

tyto tisky se daly vyrobit levně a měly větší naději na odbyt.⁷¹ Poté se Gutenberg v letech 1452 – 1455 připravoval na vydání jeho nejslavnějšího díla latinské bible (je známa jako Gutenbergova 42řádková bible). Bylo to jeho mistrovské dílo skládající se ze dvou dílů s celkovým rozsahem 1282 fóliových stran. „*Pravděpodobně bylo tištěno 150 exemplářů na papíru a 35 výtisků na pergamenu. (...) Dodnes se zachovalo 47 exemplářů této bible (z toho 12 na pergamenu).*“⁷² Náklady na výrobu byly vysoké, Gutenberg si půjčil od Johannese Fusta a ten po dokončení Gutenbergovi práce požadoval vrácení dluhu, kvůli němu přišel Gutenberg jak o svou dílnu, tak i o veškeré výtisky.⁷³

Postupem času se začal knihtisk rozšiřovat. Bylo to z prostého důvodu, výroba takovýchto knih byla levnější a rychlejší než výroba těch ručně psaných, knihy se díky tomu mohly zlevňovat, dostávaly se k většímu okruhu lidí a tak tímto způsobem rostla jejich vzdělanost. V Evropě k tomu dochází v šedesátých a sedmdesátých letech 15. století. Chtěla bych zde uvést jen některé země a roky (ty se mohu mírně lišit, většinou je to o rok, záleží na literatuře, ze které se čerpá), kdy se v nich začalo tisknout. První italský tisk byl vydán roku 1465, francouzský roku 1470/1471, španělský 1473 u nás tomu bylo roku 1468 asi v Plzni, roku 1486 v Brně, 1487 v Praze a 1499 v Olomouci.⁷⁴ Prvním tiskem v české řeči byl překlad Kroniky trojánské asi z roku 1468.⁷⁵ Mimo Evropu to bylo například roku 1503 v Turecku (Cařihrad), 1590 v Japonsku (Kazusa), 1639 v USA (Cambridge) a 1752 v Kanadě (Halifax).⁷⁶ „*Podle (...) odhadů bylo do konce 15. století vytištěno asi 27 000 tisků (...) a to ve více než 260 místech Evropy. (...) 77,5% tvořily tisky latinské, 22% tisky v národních jazycích a nepatrnou částku 0,5% tisky hebrejské, řecké a staroslověnské.*“⁷⁷

2.2.3 Osud knih po vynalezení knihtisku

S nástupem knihtisku začala vznikat nová povolání McQuail uvádí profesionálního autora (zrodil se na počátku 16. století), dále zmiňuje tiskaře, ze kterých se stávají vydavatelé, tudíž přestávají být obchodníky, a proto se tyto dvě pracovní činnosti začínají odlišovat. Jak rostl počet výtisků vydávaných knih, začíná se z nich stávat zboží, se kterým se hojně obchoduje zvláště ve Francii, Anglii, Itálii a německých státech.⁷⁸

⁷¹ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 63

⁷² Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 60

⁷³ tamtéž, s. 60

⁷⁴ tamtéž, s. 62-64

⁷⁵ Tobolka, Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor, s. 67-68

⁷⁶ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 64

⁷⁷ Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, s. 121

⁷⁸ McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 38

To že se na výrobě knih začíná podílet stále více lidí, se nelíbilo církvi. Neměli už takovou kontrolu nad jejich produkcí, jako tomu bylo v době středověku, kdy většina knih pocházela z klášterních opisů. Církev se obávala nebezpečných myšlenek, které by mohly podkopávat její autoritu. Roku 1486 je v Německu poprvé uplatněna cenzura, říšský biskup z Mohuče Berthold von Henneberg zakládá cenzurní komisi, o deset let později ustavuje Maxmilián I. vrchního cenzora knih. „*Počínaje rokem 1497 dohlížela frankfurtská knižní komise na to, aby byly všechny prodávané knihy předloženy cenzuře. Papežská bula nařídila v roce 1501 spálení knih, které zpochybňovaly autoritu církve.*“⁷⁹ Pálením byly zlikvidovány stovky knih i celých knihoven.

Cenzuru, která se týká celých děl, zavedl roku 1559 papež Pavel IV., jde o Index librorum prohibitorum, neboli seznam zakázaných knih (obsahoval protestantské knihy a zakázané autory). Za jejich dovoz, výrobu a čtení následovaly tvrdé sankce. „*Index existoval více než 400 let, odstraněn byl až v roce 1966.*“⁸⁰

Knihy začaly nabývat na moci, mohl si je přečíst kdokoli, kdo to uměl, protože se tiskly ve všech evropských jazycích. Přibývá lidí, jež se chtějí naučit číst. Začínají sloužit jako nástroje veřejné osvěty a později jsou využívány jako prostředky odporu či podpory jednotlivých režimů. Prostřednictvím nich si lidé utvářejí vlastní názory a kromě církve se to nelíbilo i nastoupivším režimům viz veřejné pálení německých knih 10. května 1933, kdy nacisté ničili knihy, které obviňovali z šíření protiněmeckého ducha.⁸¹

⁷⁹ Prokop, Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích, s. 76

⁸⁰ tamtéž, s. 89

⁸¹ Veřejné pálení neněmeckých knih. In: Holocaust.cz [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www2.holocaust.cz/cz2/history/events/books>

3. Co znamená pojem médium a je jím kniha?

Média nelze zcela jednoduše definovat. McQuail upozorňuje na to, že jednotlivé definice se časem mění, *stávají se složitějšími a zahrnují více „možností“, takže je nakonec těžké mluvit o jedné, obecně platné a všeobecně akceptované definici jednotlivého média.* ⁸² V současnosti se tento pojem aplikuje na již konkrétní média, jakými jsou tisk, televize, rozhlasové vysílání nebo internet. Abychom je však pochopili, musíme jít hlouběji. Už samotný název, pocházející z latiny, „médium“ nám o sobě něco vypovídá. Jde o nějaký prostředek, zprostředkující činitel či prostředníka, který něco (sdělení) zprostředkovává někomu dalšímu. ⁸³ Důkazem, že se média vytvářela už od pravěku, jsou jeskynní malby ⁸⁴, které jsem zmínila v kapitole o písmu. V mediálních studiích představují článek, který stojí mezi komunikátorem a adresátem, v našem případě by šlo o autora knihy a čtenáře. Knihy splňují podmínky pro to být médiem. McQuail je řadí mezi tištěná média, která původně sloužila církvi jako úložiště vědomostí. S rozvojem knihtisku, kdy se s nimi začalo více obchodovat, se stávají zbožím a díky nižší ceně se šíří velkému okruhu populace. ⁸⁵

Média lze dělit dle šíře jejich významu, potom jsou médiiem v širokém slova smyslu všechny prostředky/prostředníci styku jedné entity s druhou (například peníze, elektřina, doprava). V nejširším slova smyslu mají média spíš sociální vliv, kdy mění sociální rovnováhu každodenních činností. V užším slova smyslu slouží média komunikaci mezi mediálními organizacemi a disperzním publikem a v nejužším slova smyslu to jsou již média sloužící masové nebo mediální komunikaci. ⁸⁶

3.1 Knihovny jako jedno z prvních masových médií

V případě masových médií, jde o taková, která slouží komunikaci *„mezi jedním výchozím bodem a blíže neurčeným, leč vysokým počtem bodů cílových.“* ⁸⁷

První knihovny vznikaly již ve starověku, největší známá byla ze 3. století před naším letopočtem v Alexandrii. Zakladatelem byl Ptolemaios Filadelfos a obsahovala 500 000 až 700 000 papyrových rolí. Využívali ji například matematikové Euklides a

⁸² McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 35

⁸³ Jiráček, Köpplová, Média a společnost, s. 15-16

⁸⁴ DeFleur, Ballová-Rokeachová, Teorie masové komunikace, s. 31

⁸⁵ McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 37-38

⁸⁶ Reifová, Slovník mediální komunikace, s. 139-140

⁸⁷ Jiráček, Köpplová, Média a společnost, s. 21

Archimemédes a další učenci tehdejší doby. Dvakrát ji poškodil oheň, ale zanikla, až když se Alexandrie zmocnili Arabové.⁸⁸

Knihovny se formovaly postupně, jak přibývalo knih, musela být zakládána místa, kde se daly uskladnit. Po nástupu knihtisku přibývalo soukromých knihoven. McQuail uvádí, „že knihovny nebyly pokládány pouze za médium, ale rovnou za masové médium. (...) jsou často organizovány jako instituce zprostředkovávající veřejné informace a od poloviny 19. století byly považovány za důležitý nástroj veřejné osvěty.“⁸⁹

⁸⁸ Kneidl, Z historie Evropské knihy, s. 24

⁸⁹ McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 38

4. Jak knihy využívají rozdílné druhy masových médií a naopak

V této části práce bych ráda ukázala, že ani s nástupem moderních médií, nejsou knihy zcela opomíjeny, ba naopak stále nějakým způsobem ovlivňují média nová. Mým cílem zde není hlouběji představovat jednotlivá masová média, práce je primárně zaměřena na knihy, proto bych ráda ukázala, jaké místo mají (zaujímají) v jednotlivých druzích médií. Dále bych chtěla dle definice konvergence médií, představit knihy jako média, z nichž ty ostatní čerpají a využívají je. Krátce zde představím teorii konvergence médií a dále ji pak rozvinu na jednotlivých příkladech.

Konvergence je z latinského convergentia a znamená směřování, sbíhavost nebo průběžné sbližování. Poslední zmíněné nás bude zajímat. Nové technologie daly prostor pro vznik novodobých médií, to ovšem neznamená, že by se na služebně starší média zapomínalo. Konvergence médií je proces, kdy jedno sdělení nalezneme v různých technologických formách. Většinou je tento stav motivován komerčně, ale není tomu vždy.⁹⁰ V případě knih by to mohlo být například takto, z knih se napíše scénář, z něho vznikne film, ten je vysílán v kinech, poté vyjde na DVD a nakonec na něj práva koupí televizní stanice, takovýchto variant je více a na ně bych se ráda zaměřila. Zároveň bych zde chtěla ukázat, jak se knihy popasovaly s dobou a jestli také umí naplno využít nových masových médií, ve svůj prospěch, kdy například v tisku jsou rubriky nebo celé časopisy věnovány představení nových knih na trhu a i v televizi a rozhlasu lze najít pořady věnující se knihám a stejně jako se vylepšují televize, počítače nebo telefony, tak i knihy přicházejí s novými technologiemi, jakými jsou audioknihy neboli knihy do ucha a elektronické čtečky (malé příruční přístroje, kde člověk může skladovat až stovku knih).

4.1 Knihy v novinách, noviny o knihách

Výše jsem zmínila, že knihy sice patří ke služebně nejstarším médiím, ale ani s nástupem knihtisku se z nich nestalo médium masové, za něj se dají považovat až noviny, ale jak říká McQuail, i ty se staly masovým médiem „až ve 20. století, kdy začaly pravidelně oslovovat většinu populace.“⁹¹

⁹⁰ Reifová, Slovník mediální komunikace, s. 111

⁹¹ McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 41

Knihy a noviny mají několik společných prvků, prvním z nich je přenosový kanál (papír), druhým použitý kód (jazyk) a v neposlední řadě styl výroby, kdy jsou obě tato média závislá na tiskárnách. Knihtisk vznikl na pomoc snadnějšímu šíření knih, byly to ale noviny, které tento vynález naplno využily k rychlému šíření aktuálních informací.

Noviny a tisk všeobecně nepatří mezi média, která by z knih nějak výrazně těžila, od toho jsou tu jiná. Tisk jakožto masové médium je však pro knihy velmi prospěšný, hlavně z hlediska jejich propagace, ať už v publicistických rubrikách (v podobě recenzí či kritik) nebo v podobě samotných časopisů věnujících se čistě knihám. Není tomu ale zase tak dávno, kdy v novinách na části vycházela celá knižní díla. Můžeme vzpomenout Karla Čapka, který napsal několik takových děl. Například pro *Národní Listy* to byla *Kritika slov* a v *Lidových novinách* vydával *Továrnu na absolutno*, a také jim zasílal cestopisné črty (*Italské listy* a *Anglické listy*, *Výlet do Španěl*, *Obrázky z Holandska* a poznámky z cest po Skandinávii *Cesta na sever*).⁹² Celá díla dnes již v kulturních novinách či časopisech nenajdeme, ale lze si v nich přechíst ukázky z prózy nebo poezie

Kulturní časopisy v České republice dlouho dobu podléhaly společensko-politické situaci, často vycházely silně cenzurované, zvláště v období komunistické normalizace a ty jež cenzurované nebyly, sloužily pouze malému okruhu čtenářů, toto období trvalo až do listopadové revoluce 1989. Časopisy, které byly zakazované, začaly znovu vycházet, „obnovila se řada titulů z 60. let, denní tisk věnoval knižní produkci značnou pozornost.“⁹³ Po tomto kulturním rozmachu, ale opět přišel úpadek a to z finančních důvodů, kdy brzy i nejvýznamnější kulturní časopisy stály před krachem, byla zde tedy myšlenka na „sjednocení všech literárních periodik do jednoho státem dotovaného časopisu.“⁹⁴ Tento nápad se nesetkal s velkým nadšením, protože i literární časopisy potřebují rozmanité zaměření a to jim jeden jediný časopis nemohl poskytnout a na základě toho začaly vznikat menší regionální časopisy, které měly reagovat na poptávku.⁹⁵

Podle zprávy o knižním trhu se knihami v České republice zabývají specializované časopisy, kulturní rubriky, literární přílohy v médiích nebo literární časopisy, některé z nich bych ráda alespoň trochu představila.⁹⁶

⁹² Soukal a kolektiv, *Literatura pro III. ročník gymnázií*, s. 282

⁹³ Tištěná. In: Portál české literatury [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/odkazy/literarni-periodika/tistena/>

⁹⁴ tamtéž

⁹⁵ tamtéž

⁹⁶ Zpráva o českém knižním trhu 2013/2014. In: Portál české literatury [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/zpravy/zprava-o-ceskem-kniznim-trhu-2013-2014/>

Celorepublikovými literárními časopisy jsou například *Literární noviny* (kulturně-politický týdeník, součástí je nepravidelná příloha *Pražská knižní revue*, jež mapuje národní literatury v českých překladech), *A2* (kulturní dvoutýdeník, sleduje všechny umělecké disciplíny včetně veřejného a politického dění, nalezneme v něm eseje, komentáře, recenze, rozhovory a ukázky z původní beletrie a poezie), *Tvar* (literární obtýdeník, nalezneme v něm studie, eseje, recenze, rozhovory a ukázky z původní tvorby) a *Host* (měsíčník pro literaturu a čtenáře, přináší kritické statě o literatuře, původní poezii, povídky, rozhovory, polemiky a recenze, součástí je příloha *Světová literatura*, jež je zaměřena na aktuální literární trendy nebo nějaký fenomén). Do novinových příloh řadíme *Biblio* (měsíčník zaměřený na knižní kulturu v širokém rozsahu, příloha *Literárních novin*, která obsahuje zprávy o činnosti knihoven, informace o tvorbě knih, jejich produkci, prezentaci, prodej, dále rozhovory, reportáže o knihách a knižních novinkách) a *Salon* (týdenní literární příloha deníku *Právo*). Do časopisů věnovaných čistě knihám můžeme zařadit *Knihy* (jde o týdeník zaměřený na nové knihy na knižním trhu), *Knižní novinky* (čtrnáctideník určený pro knihkupce, knihovny, nakladatele i čtenáře, vydává ho Svaz českých knihkupců a nakladatelů, kromě literárních aktualit, rozhovorů se spisovateli zde najdeme inzerci vybraných nakladatelů) a nesmíme zapomenout na specializované časopisy, jimiž jsou například *Psí víno* (vychází 4x do roka a zabývá se soudobou českou poezií, ale publikuje i překladové básně a prózu), *Ikarié* (již zrušený měsíčník zaměřený na sci-fi, fantasy a horor), a *Revolver Revue* (vychází 4x ročně jako časopis pro literaturu a výtvarné umění).⁹⁷

Masový tisk a knihy spolu do jisté míry nemají konvergenční vztah, tisk sice využil nově publikované knihy k založení nových časopisů, ale to neznamená, že je přetvořil do nové formy masového média, jako tomu je například u filmů inspirovaných knižní předlohou. V historii se po vynalezení knihtisku knihy nijak nezměnily, k výrobě je stále potřeba papír a tiskařská barva a to je důvod, proč je pro ně v dnešní době tak těžké držet krok s jinými technologicky vyspělejšími médii, která na trh každoročně uvádějí modernější verze sebe samých. Proto je velmi dobře, že jsou časopisy, které se věnují knižní produkci a přinášení čtenářům novinky a recenze z knižního trhu. Pokud bychom to ale brali tak, že časopisy a noviny o knihách nalezneme na internetu, tedy v digitální podobě, tak ano, byl by to případ konvergence, v tomto případě však nikoli konvergence

⁹⁷ Tištěná. In: Portál české literatury [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/odkazy/literarni-periodika/tistena/>

knih (případně jejich obsahů) samotných, ale pouze prostředků tisku, které se jimi zabývají.

4.2 Knihy ve filmu

„Úkolem spisovatele či filmaře je převést čtenáře či diváka z jednoho světa, jeho vlastního, do světa jiného, který byl vytvořen typografií a filmem.“⁹⁸

Zrod filmu se udál na konci 19. století, mělo jít o technickou novinku, ale prakticky nenabízel nic nového. Film recykluje staré způsoby poskytování zábavy a převádí je do nové podoby. Jinými slovy, jde o komplexní druh média skládající se z příběhu, obrazu, zvuku, hudby (pokud nešlo o němý film) a technických triků. *„Film jako masové médium byl částečně reakcí na „vynález“ volného času – doby, kdy člověk není v práci – a částečně řešením problému, jak by měla celá rodina úsporně a (obvykle) společensky přijatelnou formou trávit volný čas.“⁹⁹* Netrvalo dlouho a filmy se staly velmi oblíbenými, McQuail uvádí, že to nebylo kvůli nově vynalezeným technologiím užitým k jejich výrobě, ale kvůli jejich schopnosti vyjít vstříc potřebám jednotlivců.¹⁰⁰

První kino s názvem Kinematograf bylo založeno v roce 1895 v Paříži, velmi brzy se stalo natolik populárním, že ho začaly napodobovat další země, v Americe byl Kinematograf otevřen v New Yorku a v Anglii se soustředili na promítání „velkých“ událostí jako byly například dostihy v Derby 1896.¹⁰¹

DeFleur a Ballová-Rokeachová srovnávají výrobu prvních filmů s výrobou prvních tištěných knih. Gutenbergův vynález byl pro svou dobu natolik významný a důležitý, že prvními tištěnými knihami byla díla filozofů, vědců, umělců a politiků. Naproti tomu se první filmy zabývaly nedůležitými věcmi, oblíbené byly zvláště naivní a lechtivé komedie, z čehož vyplývá, že lidé se chtěli u sledování filmů spíše bavit a ne přemýšlet. Začínající filmový průmysl se této poptávce přizpůsoboval a zpočátku se ani nesnažil natáčet vážnější nebo umělečtější snímky. *„Filmový obsah zaměřený na triviální uspokojení přinášel peníze. Systémový vztah mezi vkusem diváků a finanční strukturou mladého „průmyslu“ ovládl od počátku produkci filmového obsahu. Diváci si vybírali, za co zaplatí (...) a pod tímto zorným úhlem si producenti vybírali, co budou natáčet.“¹⁰²* Tento vztah mezi diváky

⁹⁸ McLuhan, Jak rozumět médiím, s. 264

⁹⁹ McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 44

¹⁰⁰ tamtéž, s. 44

¹⁰¹ DeFleur, Ballová-Rokeachová, Teorie masové komunikace, s. 88

¹⁰² tamtéž, s. 89

a producenty filmů trvá i nyní. Lidé od filmu vidí, co se lidem líbí, mají zpětnou vazbu v počtu (prodaných vstupenek) návštěvníků filmů v kinech po celém světě i z počtu prodaných DVD/Blu-ray disků. Dnes tedy již není výjimkou produkce filmů s podobnou zápletkou a dějem, který se dá předvídat během celého filmu, příkladem mohou být filmy typu romantických komedií (*Friends with Benefits* do češtiny přeložené jako *Kamarád taky rád* a *No Strings Attached* v češtině *Hlavně nezávazně*), kdy filmaři pouze reagují na aktuální poptávku na trhu.

Jistou originalitu mohou přinést, ale samozřejmě ji nezaručují, filmy natočené na základě knižní předlohy, těch se v posledních letech na světlo podívalo opravdu velké množství. Velmi často jde o zfilmované knihy nebo celé knižní série původně určené mladému publiku (například série *Harry Potter* od J. K. Rowlingové, *Hunger Games – Hladové hry* od Suzanne Collinsové nebo *The Maze Runner* v češtině *Labyrint* od Jamese Dashnera), filmy podle světových bestsellerů (*The Fault in Our Stars – Hvězdy nám nepřály* od Johna Greena či *The Silver Linings Play Book – Terapie láskou* od Matthewa Quicka), ale výjimku netvoří ani knižní klasika (knihy, které se dočkaly hned několika filmových adaptací *Romeo and Juliet – Romeo a Julie* od Williama Shakespeara či *A clockwork Orange – Mechanický pomeranč* od Anthonyho Burgesse).

Filmy natočené podle knižní předlohy mají své výhody i nevýhody. Hlavní výhodou je scénář, který je předem víceméně daný, dále mají tyto filmy zajištěné publikum již od začátku jejich natáčení v podobě čtenářů dané knihy, kteří na film půjdou už jen z toho důvodu, aby konečně viděli jejich románové hrdiny „naživo“. Právě s onou „fanouškovskou“ základnou ale přicházejí ony nevýhody zfilmovaných knih. Čtenáři ten příběh velmi dobře znají, a proto mají od jeho filmového ztvárnění určitá očekávání. Scénáristé mají velmi těžký úkol, protože musí knihu vhodně pokrátit a upravit, ale skalkiním fanouškům knižní předlohy se většinou nezavděčí. Málodky se proto povede, aby film předčil knižní verzi, nebo aby byly obě verze alespoň stejně dobré. Čtenáři mají jasný obrázek toho, jak by mělo vypadat prostředí děje, každý si představuje hlavní hrdiny trochu jinak, a proto jim filmové zpracování může pokazit jejich představy, které je provázely při čtení díla. Lidé, kteří shlédli film, aniž by knižní předlohu četli, mají výhodu v tom, že na ně nepůsobí žádné vnější vlivy, a když je film dobře udělaný, přečtou si nakonec i tu knížku, a zvláště proto je vztah kniha => film velmi prospěšný pro knižní trh. Tento vztah však není jednosměrný, i knihy umí z filmů vytěžit něco pro svůj vlastní prospěch, mnoho knih změnilo svůj vzhled poté, co byly zfilmovány, alespoň co se přebalů týče (příkladem mohou být *Hobit* od J. R. R. Tolkiena a *Pride and Prejudice – Pýcha a*

Předsudek od Jane Austenové, kde jsou na novém přebalu hlavní filmové hrdinové). Dále často před uvedením filmu do kin nebo krátce po něm vznikají zcela nové knihy takzvané „filmové průvodce“, jež většinou obsahují informace a fotky z natáčení, rozhovory s herci i štábem (například *Pán Prstenů Oficiální filmový průvodce* od Briana Sibleyho a *Město z kostí: Oficiální obrazový průvodce k filmu* od Mimi O'Connorové). Známe i knihy, které vznikly na základě filmů (pohádka České televize *Tajemství staré bambitky* od Evžena Gogela a Iva Macháčka či *Peklo s princeznou* od Miroslava Buberleho a Barbory Červenkové). Zfilmované knihy jsou krásnou ukázkou konvergence médií, v úvodu kapitoly jsem uvedla, jeden její způsob, když z knih vznikají filmy a nyní uvádím druhý případ, který ukazuje, že to jde i naopak, kdy z filmů vznikají nové knihy.

Přestože se někdy filmy podle knižního námětu nemusí dle jejich fanoušků podařit, jsou i tak velmi oblíbené. V žebříčku nejlepších filmů (hodnoceno jejich diváky), jež nalezneme na Česko-Slovenské filmové databázi (dále jen ČSFD), figuruje mezi prvními deseti filmy sedm, jež našlo svou předlohu v knize, jsou mezi nimi *Vykoupení z věznice Shawshank* (původní knižní název zní *Rita Hayworthová a vykoupení z věznice Shawshank*) a *Zelaná míle* od Stephena Kinga, *Forest Gump* od Winstona Grooma, *Přelet nad Kukaččím hnízdem* (původní knižní název je *Vyhod'me ho z kola ven*) od Kena Keseyho, *Schindlerův seznam* od Thomase Keneallyho, *Kmotr I a II* od Maria Puza a jedenáctou příčku pak drží český film *Pelišky* podle předlohy *Hovno hoří* od Petra Šabacha. Ve světové databázi IMDb se na prvních deseti příčkách drží šest takovýchto filmů kromě čtyř identických s ČSFD, kterými jsou *Vykoupení z věznice Shawshank*, *Kmotr I a II* a *Schindlerova seznamu*, zde navíc figurují *Pán prstenů: Návrat krále* od J. R. R. Tolkiena a *Klub rváčů* od Chucka Palahniuka.

Svou oblíbenost potvrzuje tento druh filmů i při každoročním předávání filmových cen The Academy Awards (The Oscars), od roku 2000 získalo zlatou sošku za nejlepší film šest inspirovaných knihami, byly to *Čistá duše* od autorky Sylvie Nasar (roku 2001), *Pán prstenů: Návrat krále* od J. R. R. Tolkiena (roku 2003), *Tahle země není pro starý* napsal Cormac McCarthy (roku 2007), *Milionář z chatrče* napsal Vikas Swarup (roku 2008), *Argo* od Tonyho Mendeze (roku 2012), *12 let v řetězech* od Solomona Northupa (roku 2013). Kromě toho je tato cena udělována i za nejlepší adaptovaný scénář, neboli takový, jež je inspirovaný buď knižní předlohou, nebo nějakým známým příběhem.

4.3 Knihy v rozhlasu a televizi

Rozhlas je „prostředek pro systematické šíření slovesných a hudebních programů všeho druhu za pomoci elektromagnetických vln bezdrátově nebo pomocí drátů, a to pro neomezené množství rozptýlených posluchačů, kteří – vybaveni příslušnými přijímacími přístroji – tento program simultánně přijímají, ať už individuálně, či ve skupinách.“¹⁰³

Dlouhou dobu soupeřil s televizí a dosud nezanikl, (...) i když už nemá tak početnou posluchačskou obec jako v dobách své největší slávy ve čtyřicátých letech minulého století.¹⁰⁴ Jako médium má k dispozici velký počet různě zaměřených kanálů, produkce jejich obsahů je oproti televizi levnější, navíc není spoután prostorem a časem, protože ho lze naladit a poslouchat kdekoliv, ať už jde o rádia doma nebo v autě, počítače či mobilní telefony.¹⁰⁵

V rozhlasu mají knihy zastoupení zejména prostřednictvím pořadů jim věnovaným. První vysílání proběhlo ještě v československém Radiojournalu v roce 1924, šlo o přednášky, pohádky a poezii. „*Tradice vysílat v rozhlasu současnou českou literaturu tedy trvá více než 85 let. Od počátku jde jednak o vysílání ukázek z rukopisů nebo již (časopisecky, knižně) publikovaných literárních děl, jednak o původní tvorbu pro rozhlas a dále publicistické pořady o literatuře.*“¹⁰⁶ Pořady věnující se kultuře a literatuře jsou vysílány na stanici Český rozhlas 3-Vltava (vznikl v roce 1960) nebo na Český rozhlas Dvojka. Velmi oblíbená je půlhodinová *Četba na pokračování* vysílaná každý den od 18:30 na Vltavě¹⁰⁷ a od 22:00 v pondělí až pátek na Dvojce (v pořadu je čtena česká i světová próza, klasická i moderní)¹⁰⁸, *Knížky plus* vysílané na Českém rozhlasu Plus v sobotu od 6:10 a v repríze v neděli ve 21:10 (třicetiminutový pořad určený milovníkům knih pro lepší orientaci na knižním trhu, věnuje se produkci českých, moravských a slezských nakladatelství, recenzím knižních novinek, přináší rozhovory s nakladateli a autory i ukázkou z vybrané knihy, představuje knihy v širším společenském kontextu) pořadem provází Jana Klusáková.¹⁰⁹ Dětská stanice Rádio Junior nabízí hlavně pohádkové příběhy inspirované knižní předlohou například *Broučci* od Jana Karafiáta a O

¹⁰³ Reifová, Slovník mediální komunikace, s. 217

¹⁰⁴ McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 48

¹⁰⁵ tamtéž, s. 48

¹⁰⁶ Literární pořady v rozhlasu. In: *Portál české literatury* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/odkazy/literarni-porady-v-rozhlasu/>

¹⁰⁷ Četba na pokračování. In: *ČRo Vltava* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/vltava/porady/_porad/71

¹⁰⁸ Četba na pokračování na Dvojce. In: *ČRo Dvojka* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/dvojka/porady/_porad/2057

¹⁰⁹ Knížky plus. In: *ČRo Plus* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/porady/_porad/101036

Rumcajsovi, Mance a Cipískovi od Václava Čtvrťka. Na webu Rádia Junior si lze přečíst a poslechnout typy na knížky v Knižní záložce.¹¹⁰

Rozhlasové pořady se podílejí na propagaci knih ať už prostřednictvím čtení na pokračování nebo jejich recenzemi a doporučeními a knihy jim na oplátku poskytují obsah.

Televize je médium, které se nechalo inspirovat filmem i rozhlasem. Spojením obrazu a zvuku nepřináší nic nového. Dalo by se říci, že jediná novinka je v jejím umístění, kdy se divák dostává ze ztemnělého biografu domů do svého obývacího pokoje.

Nelze říct, že by knihy obsahovaly menší množství informací, než jaké nám poskytuje televize. Můžeme je porovnat s televizními stanicemi, kde lze pro příklad uvést Prima Zoom, Discovery x vědecky zaměřeným či populárně naučným knihám; programy pro nejmenší ČT :D, Disney Channel x pohádkovým knihám; seriálovými stanicemi Prima Love, Prima Cool, FOX, The CW, ABC Family x beletristickým knihám apod. v tomto případě dojdeme k závěru, kdy nám knihy mohou poskytnout stejně i více informací, než jaké jsou uváděné v televizi, ale bohužel to není tak atraktivní formou, jaká je nám prezentována televizním obrazem a zvukem. U televize stačí přepínat ovladačem, než nalezneme zajímavý program, ale i to zabere méně času, než cesta do knihovny a následné hledání vhodné knihy, je tedy možné, aby mohly technologicky vyspělejší televizím nějakým způsobem konkurovat? V tomto případě bychom mohli odpovědět kladně. Knihy mají několik nesporných výhod, které nám televize zatím nemůže nabídnout. Bavíme-li se o televizi, jde stále o předmět závislý na prostoru, kterým je obvykle obývací pokoj. Těžko si televizi zabalíte do batohu a vytáhnete ve veřejné dopravě cestou do školy či práce, navíc k jejímu provozu potřebujete elektrický proud, z toho vyplývá další důvod, proč jsou knihy někdy lepší než obrazovka, protože je můžete číst i v době, kdy vypadne proud. Dalším případem, proč mohou být knihy lepší než televize, je jejich schopnost „učení“ nenásilným způsobem. Je dokázáno, že čtení knih zvyšuje u jedinců slovní zásobu, a tak je dělá chytřejšími a vnímavějšími ke svému okolí. Bylo provedeno několik studií, do kterých se řadí i ty od Raymonda Mara psychologa na York University v Kanadě a Keitha Oatleyho emeritního profesora kognitivní psychologie na univerzitě v Torontu, publikované v letech 2006 a 2009, ve kterých říkají, že časté čtení krásné literatury zvyšuje u jedinců schopnost porozumění a vcítění se do jiných jedinců.¹¹¹ Zatímco sledování

¹¹⁰ Knižní záložka. In: *ČRo Rádio junior* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.radiojunior.cz/knizni-zalozka>

¹¹¹ Reading Literature Makes Us Smarter and Nicer. In: *Time* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://ideas.time.com/2013/06/03/why-we-should-read-literature/>

televize, může u některých jedinců zvyšovat agresivní chování, jelikož televizní programy dnes nabízejí množství násilných pořadů.

Stejně jako film i televize využívá knihy respektive příběhy z knih k vytváření nového obsahu a pro televizi jsou to hlavně seriály, stanice HBO těží z úspěchu *Game of Thrones* – Hra o trůny od George R. R. Martina (u nás běžel na ČT2), ABC Family převzala námět na seriál *Pretty Little Liars* – Roztomilé malé lhářky od autorky Sary Shepard (u nás vysílán na Prima Love), The CW vysílá již šestým rokem *The Vampire Diaries* – Upíří deníky (u nás běžely na Nova Cinema) od L. J. Smithové, stanice BBC má svou adaptaci na *Sherlocka Holmese* od sira Arthura Conana Doylea (u nás ho poprvé uvedla Česká televize).

4.4 Knihy na internetu

Internet, jež byl z počátku využíván ke komunikaci mezi lidmi, nyní vytváří nové interaktivní prostředí, které postupně začínají využívat ostatní média (své odnože, prostřednictvím webových stránek, na něm mají tisk, rozhlas i jednotlivé televizní stanice). Bylo tedy jen otázkou času, než začala vznikat internetová knihkupectví, weby věnované knihám, kde jejich uživatelé mohou sdílet své názory na knihy a v neposlední řadě, než ho začali využívat i samotní autoři knih k jejich propagaci. Internet je takřka neomezený prostor, kde si dnes již každý může založit svou webovou stránku. Do prostředí tradiční médií vnáší nové prvky z nichž asi nejvýraznějším je zpětná vazba, jíž autor dostane téměř okamžitě po vydání článku, zhlédnutí filmu, vydání hudebního klipu nebo nové knihy. Vyjádřit se může kdokoliv k čemukoliv. Smazání příspěvků hrozí zejména v případě, když jsou diskutující hrubí a někomu nadávají, ale jinak jsou možnosti konzumentů téměř neomezené. McQuail říká, že: „*Nástup a rozvoj internetu rozšiřuje možnosti přístupu ke globálním informacím a kulturním zdrojům.*“¹¹² Z běžných konzumentů se v internetovém prostředí stávají autoři píšící články (bloggeři) nebo natáčející videa (youtubeři – odvozeno od internetového serveru YouTube) a v knižním světě vystavávají autoři Fanfiction (jde o literární dílo, jež našlo svou předlohu nejčastěji v knihách, ale výjimku netvoří ani filmy nebo seriály; fanoušci přebírají postavy či upravují příběh a vytváří tak zcela nový).¹¹³ V České republice se vlna fanfiction zvedla společně s uvedením série *Harry Potter* od J. K. Rowlingové a následně s úspěchem série *Stmívání* od Stephenie Meyerové.

¹¹² McQuail, Úvod do teorie masové komunikace, s. 271

¹¹³ Fanfiction. In: *Urban dictionary* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=fanfiction>

K nejznámějším stránkám fungujícím dodnes se řadí FanFiction.PotterHarry.net, Stmívání.eu a Stmívání FF, ve světě stránka s příhodným názvem FanFiction, kde kromě Harryho Pottera a Stmívání najdeme fanfiction i třeba na Romea a Julii nebo Pána prstenů. Fanfiction vznikají zejména ve chvíli, kdy se fanoušci dané knihy nesmířili s jejím koncem, proto vytváří pokračování. Dnes jsou na trhu knihy, jež byly původně psány jako fanfiction. Světově nejznámější knihou tohoto formátu je Fifty Shades of Grey (Padesát odstínů šedi) od E. L. Jamesové a v České Republice například Dvě zrcadla od Karoliny Limrové. Obě původně psané jako fanfiction na motivy Stmívání. Fanfiction by měly sloužit k nekomerčním účelům, ale jak je vidno, vždy to tak neplatí.

Na internetu jsou dostupné digitalizované knihy, jim věnuji samostatnou kapitolu, proto je zde nebudu déle rozebírat. Každé větší knihkupectví má na něm svůj e-shop, prostřednictvím něhož prodávají i elektronické knihy. Autoři si zde mají založené weby, kde sdílejí například úryvky z knih před jejich vydáním nebo nějaké dodatečné informace, nepublikované v knihách, internet tedy plně využívají k propagaci svých děl.

Internet tedy slouží k propagaci knih, sdílení názorů, jejich recenzování, vytváření vlastních příběhů inspirovaných knihami, k jejich prodeji z čehož vyplývá, že knihy a jejich autoři čerpají z prostředí, jež jim internet nabízí.

Umberto Eco říká, že: „*S internetem jsme se všichni vrátili do éry abecedy. Jestliže jsme si vůbec kdy mysleli, že jsme se stali obrazově zaměřenou civilizací, pak nás počítač znovu navrací do Gutenbergovy galaxie a každý je nucen číst. Čtení vyžaduje nějaké čtecí zařízení, a tímto zařízením nemůže být jen počítač. (...) Mimoto je počítač závislý na elektřině a nelze z něj tedy číst ve vaně, ba ani vleže na boku v posteli. Kniha se proto jeví jako přizpůsobivější nástroj.*“¹¹⁴

¹¹⁴ Carrière, Eco, de Tonnac, Knih se jen tak nezbavíme, s. 13-14

5. Digitalizace knih jako proces jejich zachování

Digitalizace je proces, při němž dochází ke konverzi analogového signálu nebo informací v jakékoliv podobě do digitální formy, kterou lze zobrazit na počítačích nebo jiných elektronických zařízeních. Jinými slovy, při digitalizaci dochází k převodu textu, obrazu, hlasu a zvuků do binárního kódu. Digitální sdělení se lépe uchovávají, je k nim snazší přístup a jejich přenos je jednodušší.¹¹⁵ „V nejužším slova smyslu je v prostředí knihovny digitalizace proces, během kterého dochází k převodu papírových dokumentů na elektronické dokumenty. Tištěné dokumenty se pomocí speciálních skenerů naskenují a dále zpracovávají tak, aby byly dostupné v elektronické podobě.“¹¹⁶

Projekty digitalizací knih by měly přispět k záchraně kulturního dědictví, kterým knihy dozajista jsou. Názory na tento druh zachovávání informací, se různí. Někteří jsou pro a jiní zásadně proti, přičemž argumentují autorskými právy a ničením knih. Pokusím se na tento problém podívat z obou uhlů.

Hlavním přínosem digitalizace dokumentů a knih je, jak již bylo zmíněno, uchování textů pro budoucí generace. Knihy jakožto média vyrobená z papíru, podléhají častým užitím zkáze (i v přírodě se papír rozloží nejrychleji). Papír se velmi snadno poškodí okolními vlivy i nešetrnou manipulací, a tak některé staré a hlavně vzácné tisky nešlo poskytnout k dalším účelům. Jejich oskenování a následné nahrání do počítače však přispěje k tomu, aby i nadále zůstaly mezi námi a nerozpadly. Sice tak ztratí svou fyzickou podobu, ale zase je budeme moci používat a čerpat z nich dalších x let.

Někteří se dívají na skenování knih skrz prsty zejména při použití takzvané destruktivní digitalizaci, kdy se knihy ořezávají ve hřbetě a jednotlivé listy se poté naskenují. Kopie takto pořízené jsou kvalitnější, protože je nekomplikuje knižní vazba. Tuto metodu využívají v Moravské zemské knihovně, avšak k těmto účelům nemohou použít knihy z vlastního fondu, proto probíhala sbírka „Pošlete své knihy do digitálního nebe“, do níž se mohl zapojit kdokoli, kdo měl doma nepotřebné knihy, kterých se chtěl zbavit. Tímto způsobem jim mohl dát druhou šanci.¹¹⁷ Samozřejmě se takto skenují pouze duplikáty a ne jedinečné výtisky. Další argument se týká autorských práv, jež brání u digitalizovaných knih jejich plnému zobrazení na internetu dříve než 70 let od autorovy

¹¹⁵ Digitization. In: *Technopedia* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.techopedia.com/definition/6846/digitization>

¹¹⁶ Jak se digitalizuje kniha?. In: *Městská knihovna v Praze* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/praha-v-knihovne/digitalizace-knihy/?knihovna=&knihovna=0&knihovna=0>

¹¹⁷ Pošlete své knihy do digitálního ráje. In: *Moravská zemská knihovna* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.mzk.cz/sluzby/akce/poslete-sve-knihy-do-digitalniho-raje>

smrti. Zpřístupnit takové knihy lze jen na základě autorova souhlasu. Pak se nabízí otázka, proč se knihy digitalizují, když k nim poté nemá nikdo přístup? Dostupné knihy si mohou lidé zobrazit například přes systém Kramerius a do ostatních, které chrání autorská práva, mohou nahlédnout prostřednictvím počítačů v Národní knihovně České Republiky a Moravské zemské knihovně.

Cílem digitalizace není pouhé naskenování knih. „*Součástí celého procesu digitalizace je také následná péče o dokumenty. Poškozené exempláře putují do restaurátorské nebo knihařské dílny, kde jsou opraveny a je na ně zhotoven ochranný obal z nekyselých lepenky archivní kvality. Dokumenty, které jsou velmi poškozené, putují do klimatizovaného depozitáře.*“¹¹⁸

5.1 Nejznámější projekty digitalizace knih

Za vůbec první projekt je považován americký Projekt Gutenberg (<https://www.gutenberg.org/>) příznačně pojmenován po vynálezci knihtisku Johannu Gutenbergovi, který v roce 1971 založil Michael Hart.¹¹⁹ „*Jde o nejstarší digitální knihovnu na světě, která nabízí plné texty především autorsky volných děl.*“¹²⁰ Z českých autorů zde můžeme najít například Karla Čapka a jeho knihu R.U.R., kterou si můžeme zdarma stáhnout do elektronické čtečky.

Dalším projektem, který se primárně nezaměřuje pouze na digitalizované knihy je projekt Europeana. „*Cílem projektu Europeana je zpřístupnit evropský kulturní a vědecký obsah napříč rezorty, udržovat iniciativy vedoucí k soustředění existujícího digitálního obsahu a v neposlední řadě podporovat digitalizaci v Evropě.*“¹²¹ Projekt byl spuštěn na popud Evropské komise 20. listopadu 2008, ale krátce poté musel být, kvůli přílišnému zájmu ze strany uživatelů, na měsíc půl vypnut, od počátku ledna 2009 ho nalezneme na adrese www.europeana.eu. Europeana zpřístupňuje „*výtvarná díla, mapy, fotografie,*

¹¹⁸ Jak se digitalizuje kniha?. In: *Městská knihovna v Praze* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/praha-v-knihovne/digitalizace-knihy/?knihovna=&knihovna=0&knihovna=0>

¹¹⁹ The History and Philosophy of Project Gutenberg by Michael Hart. In: *Project Gutenberg* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: https://www.gutenberg.org/wiki/Gutenberg:The_History_and_Philosophy_of_Project_Gutenberg_by_Michael_Hart

¹²⁰ Oravová, Filipová, E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky, s. 4

¹²¹ VORLÍČKOVÁ, Blanka. Europeana: online přístup k evropskému kulturnímu a historickému dědictví. *Ikaros* [online]. 2009, ročník 13, číslo 3 [cit. 2015-04-11]. urn:nbn:cz:ik-13047. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/13047>

*muzejní objekty, knihy, periodika, dopisy a deníky, archivní materiály, hudební nahrávky a mluvené slovo z fonografických válečků, magnetofonových pásek, rozhlasové a televizní přenosy, filmy.*¹²²

Asi největším projektem digitalizace knih v České republice je Národní digitální knihovna spolufinancovaná z Evropského fondu pro regionální rozvoj. Na digitalizaci se společně podílejí Národní knihovna České republiky a Moravská zemská knihovna v Brně. Přednostně jsou digitalizovány a zpřístupňovány „*dokumenty 19. a 20. století, které jsou nejvíce ohroženy degradací kyselého papíru, uživatelsky nejzajímavější a nejžádanější publikace od roku 1801 do současnosti, uživatelsky nejzajímavější historické dokumenty do roku 1801 (včetně překladů plných textů), dokumenty volně přístupné široké veřejnosti nebo prostřednictvím českých knihoven, další typy dokumentů podle kritérií významu, unikátnosti, fyzického stavu apod.*“ K dokumentům se pak uživatelé dostanou přes rozhraní Kramerius (<http://kramerius4.nkp.cz/>), které umožňuje přístup k žadáným publikacím od roku 1801 do současnosti a historickým dokumentům do roku 1801 včetně překladů plných textů.¹²³ Dále prostřednictvím Manuscriptoria (<http://www.manuscriptorium.com>), jehož cílem je „*zpřístupnit existující digitální obsah pomocí jednotných nástrojů tak, aby byl co nejlépe dostupný, a proto digitální knihovna agreguje dokumenty mnoha významných institucí nejen ze zemí Evropské Unie.*“¹²⁴ Soustřeďuje a uchovává především rukopisy, inkunábule, raně novověké tisky, mapy, listiny a ostatní druhy dokumentů.¹²⁵ „*Všechny digitalizované dokumenty agregované v Manuscriptoriu jsou automaticky součástí Europeany, se kterou Manuscriptorium spolupracuje jako subagregátor pro oblast historických fondů.*“¹²⁶ Součástí projektu Národní digitální knihovna je i takzvaný Webarchiv (<http://www.webarchiv.cz/>), neboli „*digitální archiv „českých“ webových zdrojů, které jsou zde shromažďovány za účelem jejich dlouhodobého uchování. Ochranu a uchovávání těchto dokumentů zajišťuje od roku 2000 Národní knihovna ČR.*“¹²⁷

¹²² VORLÍČKOVÁ, Blanka. Europeana: online přístup k evropskému kulturnímu a historickému dědictví. *Ikaros* [online]. 2009, ročník 13, číslo 3 [cit. 2015-04-11]. urn:nbn:cz:ik-13047. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/13047>

¹²³ Digitální knihovny. In: *Národní knihovna České republiky* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <https://www.nkp.cz/digitalni-knihovna/digitalni-knihovny>

¹²⁴ O manuscriptoriu. In: *Manuscriptorium* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs/content/o-manuscriptoriu>

¹²⁵ Digitální knihovny. In: *Národní knihovna České republiky* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <https://www.nkp.cz/digitalni-knihovna/digitalni-knihovny>

¹²⁶ Spolupráce s manuscriptoriem. In: *Manuscriptorium* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs/content/spoluprace-s-manuscriptoriem>

¹²⁷ Co je Webarchiv?. In: *Webarchiv – archiv českého webu* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.webarchiv.cz/>

Přístup do digitálních knihoven je prozatím v souvislosti s autorskými právy omezen. Za veřejné kopie výtisků (ty, které si uživatel může otevřít kdekoliv), jsou považovány takové, jimž vypršela sedmdesátiletá lhůta autorských práv. U periodik je to 70 let od vydání a monografie jsou zpřístupněny 70 let po smrti všech tvůrců. Ostatní dokumenty jsou přístupné na speciálních počítačích v Moravské zemské knihovně v Brně.¹²⁸ „V rámci projektu Národní digitální knihovna, podporovaného z prostředků EU a České republiky, bude do roku 2019 zdigitalizováno asi 300 000 svazků převážně českých knih z 19. – 21. století.“¹²⁹

Nejkontroverznějším digitalizačním programem je ten od společnosti Google. Již od počátku se potýkal se zamítavým postojem autorů. Ten byl vyvolán zejména proto, že společnost Google nedbala autorských práv digitalizovaných děl. „*Program Google Books (původně pod názvem Google Print, později také Google Book Search) má díky digitalizaci světového knižního bohatství umožnit vyhledávání v celé sumě poznatků vědomostí obsažených ve všech knihách, které kdy byly ve světě publikovány.*“¹³⁰

Google byl několikrát nařčen, že digitalizuje za účelem zisku, přesto přese všechno se setkal s pozitivním přístupem ze stran knihoven, jež se společností uzavírají smlouvy a poskytují knihy ke zdigitalizování. Se společností spolupracuje od roku 2011 i Národní knihovna České republiky a Moravská zemská knihovna. Jejich spolupráce je naplánována do roku 2016 „s možností následného prodlužování vždy o jeden rok a jejímž výsledkem bude zpřístupnění digitálních kopií historických knižních fondů do roku 1800, jakož i některých vzácných fondů mladších (...) Koncoví uživatelé na celém světě (...) získají (...) přístup ke zhruba 150 tisícům svazků (...) jednak prostřednictvím Google Books, jednak v rámci Manuscriptoria, případně Krameria.“¹³¹

Digitalizace knih má dozajista svůj význam a to zejména v rámci zachování kulturního dědictví a jeho následnému poskytnutí velkému okruhu uživatelů. Tím, že se digitalizované knihy nahrají do internetové databáze, s námi zůstanou prakticky napořád. Tisky, s nimiž dlouhá léta nemohli lidé pracovat jednak kvůli tomu, že byly již velmi

¹²⁸ Digitální knihovna MZK. In: *Moravská zemská knihovna* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <https://www.mzk.cz/katalogy-databaze/digitalni-knihovna-kramerius>

¹²⁹ Národní knihovna, MZK a Google – digitalizujeme národní dědictví. In: *Moravská zemská knihovna* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.mzk.cz/aktuality/narodni-knihovna-mzk-google-digitalizujeme-narodni-dedictvi>

¹³⁰ MACHOVÁ, Anna. Google Books – Google Livres : klikaté cesty digitalizace. *Knihovna* [online]. 2011, roč. 22, č. 2, s. 94-100 [cit. 2015-04-19]. Dostupný z WWW: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna112/11294.htm>. ISSN 1801-3252.

¹³¹ Hejnová, Uhlíř. *Digitalizace s Google a její vztah k NDK* – IOP [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf21/Bibliotheca%20Antiqua%202012-Hejnova-Uhlir.pdf>

poškozené a jednak kvůli tomu, že by se dalším užitím mohly nenávratně zničit, mají prostřednictvím těchto programů další možnost žít a sloužit tomu, k čemu byly určeny.

6. Nové možnosti čtení

6.1 Audioknihy

Audioknihy jsou staronový formát tištěných knih, který měl zpočátku usnadnit život nevidomým a slabozrakým. Svět je dnes ale tak uspěchaný, že si je oblíbili vášniví čtenáři knih, kterým na čtení nezbývá moc času, ale i studenti, jež jich využívají ke studiu. Někdy jsou přezdívané „knihami do uší“ a jejich nesmírnou výhodou je, že se dají poslouchat kdekoli a kdykoli (například cestou do práce nebo během vaření večere), stačí k tomu mít mp3 přehrávač, počítač nebo CD přehrávač. Audioknihy tu nejsou od toho, aby nahradily tištěné knihy, to by ani moc dobře nešlo, protože potřebují nějakou předlohu, je to jen další způsob „jejich čtení“. V tomto případě tištěné knihy, z hlediska audioknih, využívají nových médií pro přenos (CD a mp3) a jejich šíření (nákup v obchodě či na internetu, kde je lze po zaplacení rovnou stáhnout do počítače).

Audioknihy svým způsobem ožívají DeFleurovu a Ballové-Rokeachové epochu mluvení a jazyka a McLuhanovo období ucha. Do této doby byly knihy závislé na očích a umění si text přečíst, a pokud člověku dělал problém psaný text, nemohl si knihy patřičně užít, což se nemusí týkat jenom nevidomých a slabozrakých, ale řadit sem můžeme i dyslektiky, jimž dělá problém čtení a pochopení dlouhých textů. Tyto potíže by mohly audioknihy alespoň částečně vyřešit.

6.1.1 Historie audioknih

Nápad na vytvoření audioknih vznikl již v roce 1920 ve Velké Británii a vzešel od členů Královského národního institutu pro nevidomé (Royal National Institute for the Blind), když testovali rozdílné způsoby jejich vytváření. Byla to ale až Amerika, která v roce 1930 přišla s projektem Books for the Adult Blind Project, pod jehož křídly vychází v roce 1934 první „namluvená kniha“ zahrnující výňatky z Helen Kellerové, Williama Sydneyho Portera (O. Henry) a Bible.¹³²

Královský národní institut pro nevidomé 7. listopadu 1935 zhotovuje svoje první audioknihy pro nevidomé a slabozraké, byly to Vražda Rogera Acroyda od Agathy

¹³² History of Audio Book. In: *Silksoundbooks* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.silksoundbooks.com/history-of-audiobooks.html>

Christie a Tajfun od Josepha Conrada. K nahrávání používali LP desky, na něž se vešlo 50 minut záznamu (z každé strany 25 minut).¹³³

V roce 1940 bylo nahrávací studio Královského národního institutu pro nevidomé zničeno válečným bombardováním. Pomohla jim až Americká nadace pro nevidomé (America Foundation for the Blind), která jim zaslala gramofonové jehly, aby v Británii mohli pokračovat ve výrobě.¹³⁴ Prvotním posláním audioknih tedy bylo pomoci nevidomým a slabozrakým, nikdo tehdy ani nedomýšlel, jaké oblibě se budou mezi lidmi těšit.

6.1.2 Výrobní proces audioknih

Definice audioknih by mohla vypadat následovně, „*jedná se o literární dílo, které je v namluvené formě, tedy určené k poslechu. Většinou se jedná o díla spisovatelů v jejich nezkrácené podobě.*“¹³⁵

V Americe se postupem času stávají audioknihy velice populárními a od nich se rozšiřují dál do zemí západní Evropy a nakonec i k nám do České republiky.¹³⁶

Audioknihy prodělaly historickou změnu i co se přenosových médií týká. Nejprve byly texty zaznamenávány na gramofonové desky, poté na audiokazety, až nakonec zakotvily na dnešních CD nosičích a digitálních formátech mp3, případně wav. „*Digitální formáty nyní v USA představují téměř 2/3 všech prodaných audioknih. CD pak zbylou 1/3. Velmi podobná je i situace v České republice.*“¹³⁷ Teď již něco málo k přenosovým médiím, která se užívala/jí k výrobě audioknih.

V roce 1949 nahradila magnetická páska (byla předstupněm audiokazet) gramofonovou desku a roku 1960 byly tyto nové nosiče představeny v Británii, kde jich začal využívat Královský národní institut pro nevidomé k nahrávání knih. Jejich problémem byla velikost a váha, navíc byla jejich obsluha značně složitá pro nevidomé lidi, jimž měly být určeny.¹³⁸

¹³³ History of Audio Book. In: *Silksoundbooks* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.silksoundbooks.com/history-of-audiobooks.html>

¹³⁴ tamtéž

¹³⁵ Audioknihy a osobní rozvoj – 1. část. In: *Progres guru*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.progresguru.cz/blog/24-audioknihy-a-osobni-rozvoj-1-cast/>

¹³⁶ tamtéž

¹³⁷ Audioknihy a osobní rozvoj – 1. část. In: *Progres guru* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.progresguru.cz/blog/24-audioknihy-a-osobni-rozvoj-1-cast/>

¹³⁸ History of Audio Book. In: *Silksoundbooks* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.silksoundbooks.com/history-of-audiobooks.html>

Průlom přišel roku 1969, kdy ve Spojených Státech přichází National Libery Service for the Blind and physically handicapped – Služba Národní knihovny pro slepé a tělesně postižené s audioknihami nahranými na audiokazetách, jejichž výroba byla snadnější, váha lehčí, celkově byly kompaktnější a jejich použití nebylo tak složité, jako tomu bylo v případě magnetické pásky. Staly se tedy jasnou volbou pro výrobu audioknih v Americe i Velké Británii a byly jí až do 80. let, kdy byl vynalezen kompaktní disk (neboli CD), které se pro jejich výrobu používá dodnes. Popularita kompaktních disků rostla od 90. let a brzy měl téměř každý knižní bestseller svoji nahrávku, přesto však nezkrácené verze knihy zabírají mnoho místa na CD nosičích, proto jsou některé knihy upravovány a zkracovány.¹³⁹

S nástupem internetu se mění i přístup k audiokniham, které se nyní stávají čím dál více vyhledávaným zbožím. Lidé se k nim daleko lépe dostanou, stačí kliknout a stáhnout si svoji oblíbenou knihu nebo autora do svého počítače nebo mp3 přehrávače. Určitě tomu napomohl i vznik digitálního formátu mp3, díky kterému jsou audioknihy levnější, při jejich výrobě se snižuje množství užitých CD a kvůli tomu se díla mohou nahrávat v plné nezkrácené verzi.¹⁴⁰

6.1.3 Audioknihy a jejich zastoupení v České republice

Trh s audioknihami v České republice zatím tak moc rozsáhlý není, v posledních letech zejména, 2013 a 2014 sice mírně roste, ale přesto silně zaostává za produkcí tištěných knih, kterých bylo v roce 2012 vydáno zhruba 16 600 titulů a následující rok 2013 přinesl dle odhadů jednocentní snížení uváděného množství knih. Oproti tomu audioknih je na trhu celkem cca 2500 titulů (datováno k roku 2014).¹⁴¹ Toto číslo zdá se být docela zanedbatelné, avšak roku 2011 to bylo pouhých 1200 titulů.¹⁴² Poslední dobou také vycházejí audioknihy téměř souběžně nebo chvíli po vydání tištěné knihy, kdežto v minulosti vycházely v podobě audioknih již dříve osvědčené tituly.¹⁴³ I tato nepatrná změna by tedy mohla být pro zvyšující počet audioknih v České republice klíčová. Stále

¹³⁹ History of Audio Book. In: *Silksoundbooks* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.silksoundbooks.com/history-of-audiobooks.html>

¹⁴⁰ tamtéž

¹⁴¹ Zpráva o českém knižním trhu 2013/2014. In: *Portál české literatury*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/zpravy/zprava-o-ceskem-kniznim-trhu-2013-2014/>

¹⁴² Audioknihy a osobní rozvoj – 1. část. In: *Progres guru*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.progresguru.cz/blog/24-audioknihy-a-osobni-rozvoj-1-cast/>

¹⁴³ Zpráva o českém knižním trhu 2013/2014. In: *Portál české literatury*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/zpravy/zprava-o-ceskem-kniznim-trhu-2013-2014/>

ale platí pravidlo, že výroba audioknih je nákladná, a jejich propagace zde bohužel není taková (opravdu nestačí, že jsou namlouvány slavnými osobnostmi), jakou by si tyto knihy zasloužily a oproti jiným zemím se ještě máme co učit. Například v Americe bylo „v roce 2010 (...) vydáno, ve formě audioknih, okolo 10 000 nových titulů (vs. 316 480 titulů knih).“¹⁴⁴

V České republice na poli nahrávání a vydávání audioknih figurují například nakladatelství AudioStory a Tympanum.

AudioStory založila v roce 1991 PhDr. Jindřiška Nováková. Nakladatelství se zaměřilo na produkci beletrie pro dospělé i děti a vybíralo zvláště podle knižní oblíbenosti titulů. Původně nahrávali na audiokazety, avšak „od roku 2006 spolupracovalo s vydavatelstvím Popron Music. Nabídlo mu v exkluzivní licenci své nahrávky pro reedice na CD.“¹⁴⁵ V jeho repertoáru nalezneme například Madisonské mosty od Roberta Jamese Wallera, Malého prince od Antoineho de Saint-Exupéryho, Saturnina od Zdeňka Jirotky a mnoho dalších děl.

Tympanum je služebně mladší vydavatelství, které se soustředí na vydávání světové i české beletrie, audioknih pro děti a detektivek. U jeho zrodu v roce 2006 stáli Josef Burkovský a Karel Černošek. Vydávají knihy na CD nosičích nebo na mp3 CD, nejčastěji v nezkrácené verzi. Vydavatelství spolupracuje s Knihovnou a tiskárnou pro nevidomé Karla Emanuela Macana a občanským sdružením Mluvící kniha. Některé audioknihy z jejich produkce jsou označeny Braillovým písmem jak na obalu, tak na CD a podporují tak původní záměr audioknih jako knih pro nevidomé. „V dubnu 2014 se vydavatelství Tympanum stalo zakládajícím členem Asociace vydavatelů audioknih (AVA), sdružení, jehož cílem je podpora vydání mluveného slova a propagace tohoto žánru v České republice.“¹⁴⁶ Od roku 2013 zřizuje Asociace vydavatelů audioknih výroční ocenění vydavatelům a tvůrcům audioknih nazvané *Audiokniha roku*. Tympanum vydalo například knihy od J. R. R. Tolkiena Hobita a sérii Pána prstenů, Karlíka a továrnu na čokoládu od Roalda Dahla a 3 knihy ze série Hry o trůny od George R. R. Martina. Jejich produkce „čítá více jak 140 titulů.“¹⁴⁷

¹⁴⁴ Audioknihy a osobní rozvoj – 1. část. In: *Progres guru* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.progresguru.cz/blog/24-audioknihy-a-osobni-rozvoj-1-cast/>

¹⁴⁵ Historie. In: *Audiostory*. [online]. [cit. 2015-4-4]. Dostupné z: <http://www.audiostory.cz/historie.php>

¹⁴⁶ O nás. In: *Tympanum audioknihy*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.tympanum.cz/cs/o-nas/>

¹⁴⁷ tamtéž

6.2 E-booky (e-knihy)

Za elektronické knihy je někdy mylně považován jakýkoliv text v elektronické podobě, pak je takto nazýváno zařízení sloužící k jejich četbě například čtečka elektronických knih, ale nejčastěji tak je nazývána „*digitální verze klasické knihy neboli kniha v digitální podobě. E-kniha by měla být (...) obsahově a časově ukončené dílo (...) – může být vytvořena přímo v počítači (tzv. digital born), ale může vzniknout také digitalizací tištěného dokumentu.*“¹⁴⁸

Ke čtení e-knih jsou využívána čtecí zařízení (například čtečka, počítač, tablet, mobilní telefon). První čtečky vznikly v roce 1998 pod názvem Rocket ebook a SoftBook, ale nestaly se moc populárními, za takovou se dá považovat až Kindle, kterou na trh uvedla americká společnost Amazon. Ten brzy na to začal obchodovat s e-knihami a „v roce 2011 ohlásil, že prodeje elektronických knih převýšily prodej těch tištěných.“¹⁴⁹

E-knihy se dají číst pomocí hardwarových zařízení (čteček) nebo pomocí softwarových programů dostupných pro počítače, tablety či chytré telefony (například Bluefire Reader, FBReader, QReader, Adobe Digital Editions, Microsoft Reader). Dnešní čtečky fungují na principu elektrického inkoustu, jenž spojuje přednosti počítače a vlastnosti knihy. E-ink displeje nejsou podsvícené, proto se jejich použití neobejde bez osvětlení, ale protože se podobají obyčejnému papíru, tak nezatěžují oči, jsou černobíle a pracují pouze s odstíny šedi. Je to výhodné zejména kvůli spotřebě elektrické energie, která je využita pouze na otáčení stran, výrobci proto uvádějí výdrž čteček ne na dny, ale na počet překreslených stran. Dle nich je na jedno nabití možné přečíst 5 000 až 15 000 stran.¹⁵⁰

E-čtečky jsou primárně určeny ke čtení e-knih, některé nabízejí další funkce (označování textu, vkládání poznámek a záložek, vyhledávání podle slov, některé mají vestavěný slovník, což ocení zvláště čtenáři cizojazyčných textů). Výjimkou nejsou čtečky s připojením na internet pomocí wifi, nebo 3G modulu, u čtení se to nevyužije, ale slouží pro nákup e-knih přímo do přístroje ze světových má takovou funkci například Kindle od Amazonu a v českých vodách čtečka eReading. Čtečky elektronických knih působí i jako příruční knihovny, podle velikosti vnitřní paměti se dá říci, že v nich uživatel může mít uskladněny stovky knih. Na trhu je dnes obrovské množství přístrojů ať už s klasickou klávesnicí a tlačítky nebo s dotykovou obrazovkou. Mezi nejznámější značky se řadí

¹⁴⁸ Oravová, Filipová, E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky, s. 4

¹⁴⁹ tamtéž, s. 4

¹⁵⁰ tamtéž, s. 6-11

Amazon Kindle, Sony, PocketBook a v České republice je to čtečka eReading.¹⁵¹ Ze čteček se s jejich narůstající oblibou stává dobrý byznys a na trh jsou uváděny stále modernější přístroje. Příkladem jest čtečka PocketBook Ultra se zabudovaným fotoaparát, ten lze využít i k focení běžných fotek, ale jeho hlavní výhodou je „*možnost vyfotit text studijních či jiných materiálů, převést ho díky předinstalovanému softwarovému vybavení do editovatelné podoby a následně číst ve čtečce jako elektronickou knihu.*“¹⁵² Zdá se tedy, že se i čtečky elektronických knih přizpůsobují tržní poptávce stejně jako například mobilní telefony a snaží se pro konzumenty nabídnout maximum.

Autoři i nakladatelé mají obavy, že elektronické verze papírových knih budou snadno zneužitelné a bude docházet k jejich neoprávněnému stahování na internetu. Do některých elektronických knih je pak implementována technická ochrana DRM (Digital Rights Management – správa digitálních práv). „*Je tak znemožněno např. kopírování či tisk, může být omezen počet zařízení, na nichž je možno e-knihu přečíst apod.*“¹⁵³ Zhruba na polovinu své nabídky využívá tuto ochranu český prodejce eReading.

Elektronické knihy lze pořídit v několika různých formátech, ale ne všechny čtečky pracují se všemi. Nejrozšířenějším formátem je EPUB, pracuje s ním většina čteček až na tu nejrozšířenější Kindle, ta podporuje knihy ve formátu MOBI.¹⁵⁴ Velmi rozšířený počítačový formát PDF není pro čtečky příliš vhodný, protože „*zachovává věrně knižní předlohu, což je výhodou např. při tisku, ale způsobuje problémy při zobrazení na menších displejích.*“¹⁵⁵

Na e-knihy se uplatňuje jiný autorský zákon než na knihy tištěné. Pokud není uzavřena licenční smlouva, tak je její vlastník nemůže prodat, půjčit, darovat, odkázat ani zdědit. Výjimku tvoří díla, u nichž od smrti autora uplynulo minimálně 70 let. S těmi lze nakládat dle libosti.¹⁵⁶

Výroba elektronických knih je sice levnější, ale pokud chce autor kvalitní knihu i tady je potřeba spoluúčast jazykového korektora, typografa a grafika.¹⁵⁷ Každé e-knize je přidělováno i mezinárodní standardní číslo knihy ISBN. „*Nejen, že má elektronická verze*

¹⁵¹ Oravová, Filipová, E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky, s. 8-10

¹⁵² PocketBook Ultra. In: *PocketBook* [online]. [cit. 2015-4-4]. Dostupné z: <http://www.pocketbook-int.com/cz/products/pocketbook-ultra>

¹⁵³ Oravová, Filipová, E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky, s. 12

¹⁵⁴ tamtéž, s. 13-14

¹⁵⁵ tamtéž, s. 15

¹⁵⁶ tamtéž, s. 15-16

¹⁵⁷ tamtéž, s. 16

*jiné ISBN než tištěná kniha, ale jedinečné číslo je přiřčeno každému použitému formátu (PDF, EPUB apod.), (...)*¹⁵⁸

V roce 2010 se na českém trhu objevují první prodejci elektronických knih, avšak mezi lidmi si tento druh knih hledá teprve svoje místo, a proto se počet prodaných kusů nedal zaznamenat. Následující rok se prodalo zhruba 17 000 kusů, ale až v roce 2012 se dostávají do všeobecnějšího povědomí, kdy jich bylo prodáno zhruba 200 000 a celkový počet českých e-knih, se odhaduje zhruba na 4 000 kusů. K postupnému navyšování prodaných e-knih dochází i v následujících letech 2013 (450 000 kusů) a 2014 (1 000 000 kusů). „Elektronické knihy vydávalo v roce 2013 v ČR přibližně 220 nakladatelů, celková produkce do konce roku 2013 dosáhla přibližně 10 tis. titulů.“¹⁵⁹ Významnými prodejci jsou například eReading, Kosmas, Palmknihy a Martinus přičemž nejčastěji nabízejí e-knihy ve formátech ePub, Mobi a PDF.

Elektronické knihy mají doajista několik nesporných výhod (nepotřebují místo na skladování, jsou levnější než tištěné verze, nejsou nikdy vyprodány, šetří životní prostředí díky úspoře papíru, cestování s nimi je výhodnější, protože nezabírají tolik místa), ale v zastoupení jsou i nevýhody (vyžadují nějaké technické zařízení, čímž jsou závislé na elektrické energii, řídí se jiným právním režimem – autorská práva jsou na ně mnohem tvrdší, nenabízejí tak velký výběr titulů jako tištění knihy, nestanou se součástí knihovny, čili k nim nevzniká emocionální vztah).¹⁶⁰ Navíc z nich nemají autoři a vydavatelé knih dobrý pocit. Pokud nejsou chráněny DRM ochranou, dochází k jejich snazšímu zneužití, kdy jsou uploadovány na internet a nelegálně stahovány, čímž přichází autoři a vydavatelství o zisk z jejich prodeje, ale to je všeobecný problém nelegálního stahování na internetu, jež zasáhl i filmovou nebo hudební distribuci.

¹⁵⁸ Oravová, Filipová, E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky, s. 17

¹⁵⁹ Zpráva o českém knižním trhu 2013/2014. In: *Portál české literatury*. [online]. [cit. 2015-04-04].

Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/zpravy/zprava-o-ceskem-kniznim-trhu-2013-2014/>

¹⁶⁰ Oravová, Filipová, E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky, s. 5-6

Závěr

První část práce jsem vymezila pro představení knih, proto se v počátečních dvou kapitolách věnovala historii. Vybrala jsem důležité okamžiky z jejich vývoje a cesty, kterou musely ujít. Někdy bylo problematické určit přesné letopočty a to zejména v období vynalezení a rozšiřování knihtisku. Gutenbergův vynález je obestřen tajemstvími, ale nakonec se mi v literatuře podařilo najít doklady, dle kterých to by právě on, kdo stojí na počátku vzniku tisku.

Hlavní otázka, se týkala toho, zda je kniha médiem. Podle zjištěných a uvedených informací, jsem ji mezi média zařadila. Dále jsem se věnovala vztahu mezi ostatními masovými médii a knihami. Tento vztah je oboustranný, masová média sice knihy využívají například na výrobu filmů, ale i knihy nejsou pozadu a používají jiná média například ke své propagaci nebo k zachování kulturního dědictví, v knihách dozajista obsaženého, v rámci digitalizace. Vzhled knih byl od vynálezu knihtisku prakticky neměnný, a proto se může zdát, že knihy nemohou soupeřit s modernějšími médii. Tento problém je však v posledních letech řešen a to zejména prostřednictvím audioknih a elektronických knih, proto jsem jim věnovala celou kapitolu.

Ráda bych svou práci zakončila myšlenkou Umberta Eca. „*Kniha je jako lžíce, kladivo, kolo nebo nůžky. Jakmile jste je jednou vynalezli, už to lépe udělat nemůžete. (...) Kniha se osvědčila a nevíme, zda je možné pro účely četby vymyslet něco lepšího. Možná se změní její složky a stránky už nebudou z papíru. Kniha ale zůstane tím, čím je.*“¹⁶¹

¹⁶¹ Carrière, Eco, de Tonnac, Knih se jen tak nezbavíme, s. 14

Seznam použité literatury

BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 624 s.

CARRIÈRE, Jean-Claude, Umberto ECO a Jean-Philippe de TONNAC. *Knih se jen tak nezabavíme*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010, 237 s. ISBN 978-80-257-0266-6.

DEFLEUR, Melvin L a Sandra J BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ. *Teorie masové komunikace*. 1. čes. vyd. Praha: Karolinum, 1996, 363 s. ISBN 80-7184-099-8.

JIRÁK, Jan a Barbara KÖPPLOVÁ. *Média a společnost*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 208 s. ISBN 978-80-7367-287-4.

KÉKI, Béla. *5000 let písma*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1984, 148 s.

KNEIDL, Pravoslav. *Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1989, 143 s. ISBN 80-205-0093-6

LOUKOTKA, Čestmír. *Vývoj písma*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1946, 226 s.

MCLUHAN, Marshall. *Jak rozumět médiím: extenze člověka*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1991, 348 s. ISBN 80-207-0296-2.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. 4. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Portál, 2009, 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5.

ORAVOVÁ, Monika a Gabriela FILIPOVÁ. *E-knihy, aneb, První pomoc pro začátečníky*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2012, 26 s. ISBN 978-80-7054-138-8.

PROKOP, Dieter. *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2005, 409 s. ISBN 80-246-0618-6.

REIFOVÁ, Irena. *Slovník mediální komunikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 327 s. ISBN 80-717-8926-7.

SOUKAL, Josef. *Literatura pro III. ročník gymnázií*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2003, 336 s. ISBN 80-723-5227-X.

TOBOLKA, Zdeněk V. *Kniha – Její vznik, vývoj a rozbor*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949, 243 s., ca 200 s. obr. příl.

Internetové zdroje

Audioknihy a osobní rozvoj – 1. část. In: *Progres guru* [online]. [cit. 2015-04-04].

Dostupné z: <http://www.progresguru.cz/blog/24-audioknihy-a-osobni-rozvoj-1-cast/>

Co je Webarchiv?. In: *Webarchiv – archiv českého webu* [online]. [cit. 2015-04-10].

Dostupné z: <http://www.webarchiv.cz/>

Četba na pokračování na Dvojce. In: *ČRo Dvojka* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z:

http://www.rozhlas.cz/dvojka/porady/_porad/2057

Četba na pokračování. In: *ČRo Vltava* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z:

http://www.rozhlas.cz/vltava/porady/_porad/71

Digitální knihovna MZK. In: *Moravská zemská knihovna* [online]. [cit. 2015-04-10].

Dostupné z: <https://www.mzk.cz/katalogy-databaze/digitalni-knihovna-kramerus>

Digitální knihovny. In: *Národní knihovna České republiky* [online]. [cit. 2015-04-10].

Dostupné z: <https://www.nkp.cz/digitalni-knihovna/digitalni-knihovny>

Digitization. In: *Technopedia* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z:

<http://www.techopedia.com/definition/6846/digitization>

Fanfiction. In: *Urban Dictionary* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z:

<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=fanfiction>

Hejnová, Uhlíř. *Digitalizace s Google a její vztah k NDK – IOP* [online]. [cit. 2015-04-10].

Dostupné z:

<http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf21/Bibliotheca%20Antiqua%202012-Hejnova-Uhlir.pdf>

Historie. In: *Audiostory*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z:
<http://www.audiostory.cz/historie.php>

History of Audio Book. In: *Silksoundbooks* [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z:
<http://www.silksoundbooks.com/history-of-audiobooks.html>

Jak se digitalizuje kniha?. In: *Městská knihovna v Praze* [online]. [cit. 2015-04-10].
Dostupné z: <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/praha-v-knihovne/digitalizace-knihy/?knihovna=&knihovna=0&knihovna=0>

Knížky plus. In: *ČRo Plus* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z:
http://www.rozhlas.cz/plus/porady/_porad/101036

Knížní záložka. In: *ČRo Rádio Junior* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z:
<http://www.radiojunior.cz/knizni-zalozka>

Literární pořady v rozhlase. In: *Portál české literatury* [online]. [cit. 2015-04-05].
Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/odkazy/literarni-porady-v-rozhlase/>

MACHOVÁ, Anna. *Google Books – Google Livres : klikaté cesty digitalizace*. *Knihovna* [online]. 2011, roč. 22, č. 2, s. 94-100 [cit. 2015-04-19]. Dostupný z: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna112/11294.htm>. ISSN 1801-3252.

Národní knihovna, MZK a Google – digitalizujeme národní dědictví. In
<http://www.mzk.cz/> [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z:
<http://www.mzk.cz/aktuality/narodni-knihovna-mzk-google-digitalizujeme-narodni-dedictvi>

O manuscriptoriu. In: *Manuscriptorium* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z:
<http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs/content/o-manuscriptoriu>

O nás. In: *Tympanum audioknihy*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z:
<http://www.tympanum.cz/cs/o-nas/>

PocketBook Ultra. In: *PocketBook*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z:
<http://www.pocketbook-int.com/cz/products/pocketbook-ultra>

Poslete své knihy do digitálního ráje. In: *Moravská zemská knihovna* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.mzk.cz/sluzby/akce/poslete-sve-knihy-do-digitalniho-raje>

Reading Literature Makes Us Smarter and Nicer. In: *Time*. [online]. [cit. 2015-04-05].
Dostupné z: <http://ideas.time.com/2013/06/03/why-we-should-read-literature/>

Spolupráce s manuscriptorium. In: *Manuscriptorium* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs/content/spoluprace-s-manuscriptoriem>

The History and Philosophy of Project Gutenberg by Michael Hart. In: *Project Gutenberg* [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: https://www.gutenberg.org/wiki/Gutenberg:The_History_and_Philosophy_of_Project_Gutenberg_by_Michael_Hart

Tištěná. In: *Portál české literatury* [online]. [cit. 2015-04-05]. Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/odkazy/literarni-periodika/tistena/>

Veřejné pálení neněmeckých knih. In: *Holocaust.cz*. [online]. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://www2.holocaust.cz/cz2/history/events/books>

VORLÍČKOVÁ, Blanka. *Europeana: online přístup k evropskému kulturnímu a historickému dědictví.* Ikaros [online]. 2009, ročník 13, číslo 3 [cit. 2015-04-11].
urn:nbn:cz:ik-13047. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/13047>

Zpráva o českém knižním trhu 2013/2014. In: *Portál české literatury*. [online]. [cit. 2015-04-04].
Dostupné z: <http://www.czechlit.cz/zpravy/zprava-o-ceskem-kniznim-trhu-2013-2014/>